

UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra speciální pedagogiky a logopedie

Komunikace slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči

Bakalářská práce

Autor: Andrea Pultrová
Studijní program: Speciální pedagogika B7506
Studijní obor: Sociálně výchovná péče o smyslově postižené
Vedoucí práce: Mgr. Tereza Skákalová

Zadání bakalářské práce

- Autor:** **Andrea Pultrová**
- Studijní program: B7506 Speciální pedagogika
- Studijní obor: Sociálně výchovná péče o smyslově postižené
- Název závěrečné práce:** **Komunikace slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči**
- Název závěrečné práce AJ: The communication of hearing children with their deaf parents
- Cíl, metody, literatura, předpoklady:**
- Bakalářská práce v teoretické části objasňuje základní pojmy související s osobami se sluchovým postižením. Věnuje se komunikaci a způsobům komunikace slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči. Dále se práce blíže věnuje osvojování mluvené řeči a znakového jazyka těmito dětmi. V praktické části jsou uvedeny tři případové studie slyšících dětí, jejichž rodiče jsou neslyšící.
- Garantující pracoviště: Katedra speciální pedagogiky a logopedie,
Pedagogická fakulta
- Vedoucí práce: Mgr. Tereza Skákalová
- Konzultant:
- Oponent: doc. PaedDr. Karel Neubauer, Ph.D.
- Datum zadání závěrečné práce: 17.2.2014
- Datum odevzdání závěrečné práce: 26.3.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala (pod vedením vedoucí bakalářské práce) samostatně a uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne .....

.....

podpis autora

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Tereze Skákalové za spolupráci a odborné vedení. Dále bych chtěla poděkovat rodinám, podílejícím se na výzkumu, za jejich ochotu, čas a informace, které mi poskytly pro mé výzkumné šetření. V neposlední řadě bych ráda vyjádřila upřímné poděkování své rodině, která mi byla v tomto období velikou oporou.

PULTROVÁ, Andrea. *Komunikace slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015. 75 s. Bakalářská práce.

Anotace

Bakalářská práce je zaměřena na komunikaci slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči. Práce je rozdělena do dvou částí – teoretické a praktické. Teoretická část přináší tři základní okruhy témat. V první kapitole jsou základní pojmy z oblasti surdopedie, je popsán význam a funkce rodiny, výchova v rodině a vymezení situace slyšících dětí a jejich neslyšících rodičů. Druhá kapitola je zaměřena na vliv sluchové vady rodičů na komunikaci. Jsou zde popsány stadia vývoje řeči a jazykové roviny v ontogenezi dětské řeči u slyšícího dítěte. Dále osvojování mluvené řeči a znakového jazyka těmito dětmi. Třetí kapitola je věnována způsobům komunikace mezi slyšícími dětmi a neslyšícími rodiči, pojmům bilingvismus a bikulturnost. Práce se věnuje i problematice dítěte v roli tlumočníka a organizací v České republice, které podporují neslyšící rodiče.

V praktické části bakalářské práce jsou uvedeny tři případové studie slyšících dětí, jejichž rodiče jsou neslyšící. Kvalitativní výzkum proběhl formou polostandardizovaného rozhovoru, přímém a nepřímém pozorování rodiny.

Hlavním cílem bakalářské práce je popsat vzájemné soužití neslyšících rodičů a jejich slyšících dětí, jejich vzájemnou komunikaci, popřípadě komunikaci s dalšími příbuznými. Poukázat na problematiku komunikačního a jazykového přenosu na děti neslyšících rodičů.

Klíčová slova: komunikace, rodina, bilingvismus, bikulturnost, slyšící děti a neslyšící rodiče.

PULTROVÁ, Andrea. The communication of hearing children with their deaf parents. Hradec Králové: The Faculty of Education of the University of Hradec Králové, 2015, 75 pages. Bachelor thesis.

Anotation

Bachelor thesis is focused on communication of hearing children with their deaf parents. This thesis contains two parts – theoretical and practical. Theoretical part consists of three basic topics. First chapter explains basic terms from surdopedie, describes importance and function of family, education in family and definition of the situation hearing children and their deaf parents. Second chapter describes influence of parents hearing disability on communication. Describes evolution phases of speaking and language levels in ontogeny children speaking of hearing children. Contains also acquisition of spoken language and sign language of those children. Third chapter describes the mode of communication between hearing children and deaf parents, terms bilingualism and biculturalism.

In practical part of the thesis contains three case studies of hearing children and their deaf parents. Qualitative research was conducted by semi-structured interview, direct and indirect observation of the family.

The main objective of this thesis is to describe the mutual coexistence of deaf parents and their hearing children, their communication, or communication with other relatives. Highlight the issue of communication and language transmission to children of deaf parents.

Keywords: communication, family, bilingualism, biculturalism, hearing children and deaf parents.

Obsah

Úvod	9
I. TEORETICKÁ ČÁST	11
1 Základní terminologie	11
1.1. Vymezení problematiky sluchového postižení	11
1.1.1 Klasifikace a etiologie sluchové vady	12
1.1.2 Diagnostika sluchové vady	15
1.2 Význam a funkce rodiny	16
1.2.1 Výchova v rodině	18
1.3 Vymezení situace neslyšících rodičů a jejich slyšících dětí	19
2 Vliv sluchové vady rodičů na komunikaci	22
2.1 Vymezení pojmu komunikace	22
2.2 Stádia vývoje řeči slyšícího dítěte	24
2.2.1 Faktory ovlivňující správný vývoj řeči	27
2.2.2 Jazykové roviny v ontogenezi dětské řeči	28
2.3 Osvojování mluvené řeči a znakového jazyka slyšících dětí v neslyšící rodině	30
2.3.1 Vývoj znakového jazyka v neslyšící rodině	32
3 Sluchově postižení rodiče a jejich slyšící děti	34
3.1 Způsoby komunikace v neslyšící rodině	34
3.1.1 Mluvení, mluvení a znakování, znakování	34
3.2 Bilingvismus a bikulturnost	36
3.3 Kompetentnost dítěte v roli tlumočnicka	38
3.3.1 Důsledky tlumočení v dětství projevující se v dospělosti	39
3.4 Organizace v České republice podporující neslyšící rodiče	40
3.4.1 CODA	40
3.4.2 Středisko rané péče TAMTAM	41
II. PRAKTICKÁ ČÁST	43
4. Komunikace slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči	43
4.1 Metodologie	43
4.2. Cíl výzkumu	45
4.3 Předmět výzkumu	46
4.4 Charakteristika výzkumného souboru	46
4.5 Případová studie 1,2	47

4.6 Případová studie 3	59
4.7 Závěry výzkumného šetření a diskuze	68
Závěr	71
Seznam použité literatury	73

Úvod

V dnešní době se slyšící, majoritní společnost kouká na jedince, který nemá dostatečně rozvinutou komunikační schopnost, jako na někoho, kdo není schopen prožít život plnohodnotně a kvalitně. Neslyšící člověk má velmi ztíženou šanci uplatnit se ve slyšící společnosti. Neslyšící jedinec i jeho rodina snaží nalézt nějaké řešení. Potíže, které vznikají kvůli sluchovému postižení, se netýkají pouze jedince s vadou nebo poruchou sluchu. Týká se to i okolí jedince se sluchovým postižením. Jedná se o rodinu, např. slyšící děti, které se narodí neslyšícím rodičům.

Většina lidí má tendenci začlenit se do skupiny a nevyčnívat. Slyšící děti neslyšících rodičů to mohou mít těžké. Lidé na ně mohou pohlížet jako na odlišné. I přes to, že se ve všech manželstvích neslyšících rodičů rodí z 90% - 95% slyšící děti. Slyšící děti neslyšících rodičů jsou specifickou skupinou. Tyto děti vyrůstají ve dvou světech. Ve světě slyšících a ve světě neslyšících. Velké množství lidí si myslí, že tyto děti se naučí znakový jazyk zcela automaticky. Toto však záleží především na přístupu rodičů. Některé děti komunikují znakovým jazykem převážně doma, se svými neslyšícími rodiči a jazykem mluveným komunikují se svým slyšícím okolím. Slyšící děti neslyšících rodičů jsou tedy děti bilingvní. Nejenže se od neslyšících rodičů naučí znakový jazyk, přejímají i jejich hodnoty a postoje. Spolu s rodiči navštěvují různé akce pro neslyšící a jejich přátelé. Slyšící děti tak pronikají do jejich kultury a jsou tedy bikulturní.

Slyšící děti jsou však ovlivňovány i slyšícími lidmi, příbuznými či okolím. Dá se říci, že jsou to jejich průvodci ve světě zvuků. Mluvený jazyk se nejlépe osvojuje právě mezilidskou komunikací. Někdy se však stane, že ač jsme členové jednoho národa, máme problém se domluvit. Věřím, že tyto bariéry budou pomocí moderní technologie brzy překonány.

Bakalářská práce je pojata jako kvalitativní výzkum a je rozdělena na část teoretickou a část praktickou. Teoretická část je rozdělena do tří kapitol. V první kapitole je čtenář seznámen se základními pojmy z oboru suropedie. Je zde popsána etiologie vzniku sluchového postižení, klasifikace a diagnostika sluchových vad. Popsán je i význam a funkce rodiny, výchova v rodině a neméně důležitá podkapitola věnována nastínění situace neslyšících rodičů a jejich slyšících dětí. V druhé kapitole je text zaměřen na vliv sluchové vady rodičů na komunikaci. Nejprve je vymezen pojem komunikace. Dále jsou popsána stádia vývoje řeči u slyšícího dítěte a jazykové roviny v ontogenezi dětské řeči.

V druhé kapitole se také věnují osvojování mluvené řeči a znakového jazyka slyšícími dětmi v neslyšící rodině. Třetí a poslední kapitola v teoretické části je věnována sluchově postiženým rodičům a jejich slyšícím dětem, jejich způsobům komunikace a dále pojmů bilingvismus a bikulturnost. Další podkapitola je věnována problematice dítěte v roli tlumočnicka a důsledkům v dospělosti. Poslední podkapitola je věnována organizacím v České republice, které podporují neslyšící rodiče. V praktické části jsou uvedeny tři případové studie slyšících dětí, jejichž rodiče jsou neslyšící.

Hlavním cílem bakalářské práce je popsat vzájemné soužití neslyšících rodičů a jejich slyšících dětí, jejich vzájemnou komunikaci, popřípadě komunikaci s dalšími příbuznými. Poukázat na problematiku komunikačního a jazykového přenosu na děti neslyšících rodičů. Je důležité poukázat na to, že rodiny, ve kterých se objevují rodiče se sluchovým postižením a mají slyšící děti, vedou normální plnohodnotný život.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 Základní terminologie

Na začátku této kapitoly bych Vás ráda seznámila se základními pojmy týkající se sluchového postižení. Je potřeba vysvětlit, jak k sluchovému postižení dochází. Vymeším terminologii a příslušné pojmy, které budou v rámci této práce použité, jako např. obor surdopedie, rodina, výchova v rodině a především situaci neslyšících rodičů a jejich slyšících dětí.

1.1. Vymezení problematiky sluchového postižení

Obor speciální pedagogiky – surdopedie, který sdružuje poznatky o problematice sluchového postižení, je znám jako samostatný obor od roku 1983. „*Surdopedie (z latinského surdus – hluchý, z řeckého paideia – výchova) představuje speciálně pedagogickou disciplínu, která se zabývá výchovou, vzděláváním a rozvojem jedinců se sluchovým postižením.*“ (Horáková, 2011, s. 10). Obor se také dále věnuje prevenci, depistázím a informační činnosti organizací a péči o jedince se sluchovým postižením.

Dříve byli neslyšící označováni za hluchoněmé. Tento pojem se v současnosti již nepoužívá. „*Hluchoněmota jako výrazný vnější příznak zaujala odborníky už v dávných dobách.*“ (Horáková, 2011, s. 60).

Podle Horákové (2006) se označení sluchově postižení týká velmi nehomogenní skupiny osob, která se liší především druhem a stupněm sluchového postižení. Termín sluchově postižení zahrnuje tři základní kategorie osob a to neslyšící, nedoslýchavé, ohluchlé.

Podle Redlicha (2008) je termín neslyšící velmi nejednoznačný, zejména kvůli tomu, že se používá jako hromadné označení lidí, kteří jsou ohluchlí, nedoslýchaví a prelingválně neslyšící. Ve spojení s hluchotou proto upřednostňuje termín hluchý člověk, kdy slovo hluchý chápe sice jako synonymum slova neslyšící, ale označující člověka, který opravdu neslyší.

Sluchové postižení hraje důležitou roli při snižování či dokonce znemožnění přístupu k některým informacím. „*Sluchové postižení – je širším termínem, který zahrnuje i sociální důsledky, včetně řečového defektu.*“ (Potměšil, 1999, s. 16). Není tím však myšleno, že se neslyšící jedinec stává méněcenným v majoritní, slyšící společnosti.

Na hluchotu můžeme pohlížet ze dvou úhlů pohledu. Podle Hrubého (1997) se totiž mnozí neslyšící za postižené nepovažují. Cítí se být příslušníky kulturní a jazykové menšiny, která užívá svůj vlastní jazyk, tedy znakový jazyk a označují se jako Neslyšící s velkým písmenem „N“.

Člověk, ať už je neslyšící či není, musí se především on sám rozhodnout a vědět, jaký postoj ke členům komunity Neslyšících a komunitě samotné sdílí a zda do ní patří, či chce patřit. Stejně tak i její členové se mohou rozhodnout, zda ho do komunity přijmou nebo ne. Redlich (2008, s. 11) velmi srozumitelně tuto problematiku objasňuje: *„Aby mohl být jakýkoliv člověk členem této komunity, je tedy třeba, aby sám cítil sounáležitost s touto komunitou a aby byl zároveň ostatními členy této komunity přijat. Tímto způsobem se tedy členy komunity Neslyšících mohou stát i slyšící lidé. Slyšící i neslyšící děti hluchých rodičů se svým způsobem stávají členy komunity Neslyšících hned ve svém dětství tím, že se do komunity rovnou narodí.“*

Termínem neslyšící člověk lze v České republice podle Zákona č. 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, ve znění zákona č. 384/2008 Sb., (v úplném znění vyhlášen pod č. 423/2008 Sb.) označit toho, kdo neslyší od narození, nebo ztratil sluch před rozvinutím mluvené řeči, nebo osoby s úplnou či praktickou hluchotou, které ztratily sluch po rozvinutí mluvené řeči, a osoby těžce nedoslýchavé, u nichž rozsah a charakter sluchového postižení neumožňuje plnohodnotně porozumět mluvené řeči sluchem.

Zásadním rozdílem mezi slyšícími a neslyšícími je ztížený proces v postupu edukace a výchovy. Sluchové postižení má vliv nejen na chování jedince se sluchovým postižením, ale také i na jeho blízké okolí. *„Nelze tvrdit, že neslyšící mají specifickou osobnost danou vadou sluchu, ale je možno uvádět a dokladovat, že vadou sluchu ztížená komunikace někdy negativně ovlivňuje výstavbu osobnosti neslyšících lidí a její celkový vývoj.“* (Potměšil, 1999, s. 36).

1.1.1 Klasifikace a etiologie sluchové vady

Sluchová vada je na rozdíl od sluchové poruchy trvalým stavem, který se ani léčbou nedá změnit. Podle statistických odhadů se u nás vyskytuje přibližně 500 000 osob sluchově postižených. Přesné počty takto sluchově postižených jsou velmi těžko zjistitelné, jelikož každý bere míru poškození sluchu velmi individuálně. *„Většinu z nich tvoří nedoslýchavý, u nichž došlo ke zhoršení sluchu ve vyšším věku.“* (Horáková, 2006, s. 129). Sluchová ztráta se může pohybovat od jemné nedoslýchavosti, po praktickou či úplnou

hluchotu. Sluchové postižení je možné řadit podle různých hledisek. Horáková (2010) vymezuje hlediska pro kritéria dělení sluchových vad:

- **místo vzniku postižení**
- **období vzniku postižení**
- **stupeň postižení**

Vzhledem k tomu, v jakém místě k postižení došlo, mluvíme o postižení, které dělíme na dvě základní: **periferní a centrální**

Dle místa vzniku postižení

Periferní vady, které mohou být jednostranné nebo oboustranné, rozlišujeme na **převodní a percepční**. Při převodní vadě jsou sluchové buňky v naprostém pořádku, bohužel nedochází k převedení zvuku ze středního ucha a zevního zvukovodu.

Převodní porucha je patologický stav. Zvuková vlna se nedostává do oblasti sluchových buněk. Sluchová buňka není stimulována zvukem, ale je v pořádku. Příčinnou převodní poruchy může být jakákoliv překážka ve vnějším zvukovodu nebo středouší např. zvětšená nosní mandle, nahromaděný ušní maz, perforace bubínku, nebo opakované záněty středního ucha. Pojem porucha vyjadřuje možnost léčebné restituce. (Lejska, 2003). „*Tento typ vad nikdy nevede k úplné hluchotě – důsledkem je vždy nedoslýchavost.*“ (Skákalová, 2011).

Percepční má svůj původ v postižení sensorických buněk, vnitřního ucha nebo v postižení nervových spojů v mozku. Jedná se o typ sluchové vady, která se vyskytuje u stařecké nedoslýchavosti. Je to postižení trvalé a nelze vyléčit. „*U percepčních vad je poškozena elektrická část sluchové dráhy, což může způsobit různé stupně ztráty sluchu (od lehké nedoslýchavosti až k úplné hluchotě).*“ (Skákalová, 2011).

Dále se tyto vady rozdělují na: **Kochleární** – porucha přeměny zvuku v elektrický signál ve vnitřním uchu. **Retrokochleární** – porucha vedení zvukového signálu VIII. hlavovým nervem a sluchovou dráhou v mozkovém kmeni.

Percepční vady jsou mnohem závažnější a je jich více než převodních. V nejhorších případech mohou vést i k úplné hluchotě. Příčin je opravdu mnoho a jsou vázány především na funkci epitelu vnitřního ucha, sluchového nervu a sluchové dráhy.

Mohou se však objevit i **smíšené poruchy**. Tyto poruchy jsou kombinované z obou předchozích typů. „*Centrální postižení je komplikovaný defekt způsobený různými procesy,*

kteřé postihují korový a podkorový systém sluchových vad.“ (Horáková, 2011). **Centrální vady** jsou způsobeny poškozením centrálního nervového ústrojí sluchového analyzátoru.

Jestliže k ubývání sluchové schopnosti dochází v průběhu života, jde o progresivní vady sluchu.

Dle období vzniku

Podle doby vzniku dělíme sluchové poruchy a vady na **vrozené**, které mohou být geneticky podmíněné, tedy dědičné nebo na **získané** a to **prenatálně, perinatálně či postnatálně**.

Sluchová vada se může mnohdy vyskytovat v řadě generací jako vrozená. Poškozen bývá především Cortiho orgán. Tato vada může být geneticky podmíněna. Předpokládá se, že vliv na vrozený stav sluchu mohou mít geny, kterých existuje přibližně 30. Jako nejvýznamnější geny jsou hodnoceny tzv. connexiny. Typické je, že oba rodiče, kteří jsou nositeli jednoho poškozeného znaku a druhého zdravého znaku, slyší. Dále může být tato vada získaná prenatálně, perinatálně či postnatálně.

Prenatální období vzniku

Onemocnění vzniká v průběhu těhotenství. Vliv na vznik sluchové vady může mít např. to, že matka prodělala v prvním trimestru nějakou nemoc, např. spalničky, zarděnky. Vliv může mít i rentgenové záření, léčení antibiotiky, toxoplazmóza, abúzus návykových látek. Sluchové postižení však může vzniknout i na základě genetické vady. „*Časté jsou vrozené sluchové vady, které jsou děděné autosomálně recesivně.*“ (Lejska, 2003, s. 25). Horáková (2012) uvádí, že je úroveň výskytu genetického onemocnění až v 80-90 %.

Perinatální období vzniku

Onemocnění vzniká v průběhu porodu. Pokud je porod protražovaný či komplikovaný. Další příčinou může být rozdílný Rh faktor krve matky a dítěte, poporodní žloutenka. Nebo pokud je poporodní váha dítěte menší než 1 500 g.

Někdy jsou příčiny vad sluchu nezjištěné.

Postnatální období vzniku

Získaná, prelingvální vada sluchu, která vznikla před fixací řeči, tj. do šestého roku života dítěte, je nejčastější vadou. Řeč se nevyvíjí a dochází k rozpadu získaných řečových

stereotypů. Důvodem vzniku je onemocnění dítěte zánětem mozkových blan nebo encefalitidou. Časté jsou také úrazy hlavy, záněty středního ucha, traumata, onkologické onemocnění, atd.

Postlingvální vada, která vzniká po fixaci řeči, tj. po šestém roce života či v průběhu života, kdy je řeč již zafixovaná. Častou příčinou je presbyakuzie, poranění hlavy, postižení sluchových buněk, dlouhodobé působení hlučného prostředí (od 85 dB výše), toxiny, jedy, harmonické a metabolické poruchy. „*Nejvíce se objevují senzorineurální vady v dospělém věku.*“ (Lejska, 2003, s. 27).

Dle stupně postižení

Dělení na základě hodnoty stupně postižení nám představuje přehled ztrát sluchu v decibelech. „*Stav sluchu je možné posuzovat dle intenzity neboli hlasitosti zvuku, která se vyjadřuje v jednotkách dB = decibel.*“ (Lejska, 2003, s. 13). Jedná se o ztrátu, kdy přestaneme vnímat určitou intenzitu zvuku z našeho okolí, kde se pohybujeme. Stává se to ukazatelem velikosti postižení. Horáková (2006) dělí sluchové vady na podle stupně postižení na:

lehkou nedoslýchavost	26 – 40 dB,
středně těžkou nedoslýchavost	41 – 55 dB,
těžkou nedoslýchavost	56 – 70 dB,
praktickou hluchotu	71 – 90 dB,
a úplnou hluchotu	více než 90 dB.

Potměšil (2006) popisuje příklady zvuků podle hlasitosti, se kterými se každý již setkal v běžném životě: 120 dB hlasité hřmění, 100 dB je zvuk řetězové pily, 50 dB úroveň konverzační řeči a 10 dB šeptaná řeč.

1.1.2 Diagnostika sluchové vady

Na diagnostice velmi záleží, jelikož tyto první kroky jsou zvláště u sluchově postižených dětí zcela zásadní. Rozhodují o volbě optimální strategie práce s dítětem, proto jsem tuto kapitolu zařadila do své bakalářské práce.

Diagnostika vady sluchu zahrnuje tři základní kroky. Jsou to – odhalení vady, zjištění velikosti vady a zjištění příčiny vady.

Nejprve je nutné zjistit, zda sluchová vada u daného člověka existuje, pokud ano, je potřeba zjistit, jak je závažná. Tento postup je nejdůležitější. Mnohem menší význam má pak další krok, tedy určení příčiny vady sluchu. Tento krok však rodiče dítěte obvykle považují za nejdůležitější a vehementně ho vyžadují. Snad proto, aby odhalili potencionálního „viníka“. Podle Hrubého (1998) však zjištění příčiny většinou nemá žádný využitelný význam.

Freeman (1992) hodnotí znalost příčiny hluchoty jako zcela žádoucí a zásadní. Pokud rodiče budou znát příčinu, často jim to pomůže vyrovnat se se ztrátou. Tato část může být také velmi důležitá pro zvládnutí překonání pocitu viny.

1.2 Význam a funkce rodiny

Rodinu můžeme chápat jako malou primární společenskou skupinu, která je založena na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí, na společné domácnosti. Členové této domácnosti plní společensky určené role, které vyplývají ze vzájemného soužití. Rodina je oním sociálním prostorem, který po celý život zásadně ovlivňuje socializaci osobnosti. (Řezáč, 1998).

Význam a definice rodiny

Rodina je primární skupinou, v které se rozvíjejí veškeré osobní interpersonální vztahy a komunikace. Vztahy mezi jednotlivými členy jsou někdy složité, jsou však k sobě upoutáni po celý svůj život. Dítě v rodině pozná, co je to je socializace a vstoupí tak do lidského společenství, kde se učí komunikovat, učí se žít s ostatními lidmi, začne si osvojovat správné vzorce chování. K tomu všemu začne přejímat návyky od rodičů či sourozenců a osvojuje si roli občana v dané společnosti.

Rodina je považována za základ státu. Plní funkci biologickou, emocionální, výchovnou a hospodářskou. Na úzkou rodinu navazuje širší kruh příbuzných, přátel a známých. Život dítěte a jeho výchovu ovlivňuje nejen úzký kruh rodiny, ale i širší okruh příbuzných. Je jasné, že rodina má na dítě daleko větší vliv, vznikají tu daleko pevnější vztahy, které se vyvíjejí.

Každá rodina je jiná. Sociologie dělí rodiny podle sociokulturní úrovně, hmotného zajištění, dle postavení rodičů ve společnosti a jejich vzdělání, podle generační a etnické společnosti, rozdělení rolí v rodině či styl rodinného života.

„Přesto, že rodina je sociální útvar zcela specifický, platí i zde určité obecné zákonitosti. Každá rodina má svou rodinnou hierarchii interpersonálních vztahů, každý člen rodiny svou specifickou roli, rodina jako celek vztah k jiným skupinám, k obecným hodnotám, má vnitřní pravidla soužití, skupinové normy.“ (Hintnaus, 1998, s. 26).

Funkce rodiny

Rodina neustále nachází své místo ve společnosti a představuje biosociální systém. Tento systém je společností neustále formován a ovlivňován. Rodina má své opodstatnění zejména v uspokojování potřeb a požadavků každého člena rodiny. Tyto požadavky jsou kladeny na rodiny převážně společností. Aby rodina dokázala splnit veškeré náročné požadavky, kterou jsou na ní kladeny, musí plnit základní úlohy a funkce, které zabezpečují život ve všech etapách existence. (Dunovský, 1999).

Místo rodiny ve společnosti určují tyto **čtyři základní funkce**.

Funkce biologicko – reprodukční. Tato funkce má zabezpečovat udržení života ve společnosti a to početí a narozením nového jedince. Někdy bývá tato funkce označována také jako sexuální. Tato funkce se může uplatnit mimo rodinu, ovšem v rodině nabývá svůj význam a to rozšíření rodiny. Nejedná se jen o to, aby rodiče přivedli na své nové dítě, jde převážně o to, aby mu byli schopni zabezpečit potřebné podmínky pro vývoj a následný život.

Ekonomicko – zabezpečovací funkce. Jedná se o funkci, která se týká všech členů rodiny. Nejedná se jen o materiální zabezpečení, ale převážně o sociální, duševní a duchovní oblast. Měla by svým členům zajišťovat určitou životní jistotu.

Emocionální funkce. Tato funkce je velmi významná. Dnešní moderní doba je velmi labilní, tudíž je důležité, aby rodina při sobě stála a vzájemně se podporovala. Vnitřní vztahy v rodině nám zajistí určitou životní jistotu. Pokud emocionální funkce plní svou roli, v rodině se vyvine zralý, zodpovědný člověk, pro něhož je citový vztah, velmi pevným vztahem, nikoli něčím chvilkovým. Emocionalita se tak stává nejdůležitějším faktorem rodiny, současně se stává jednou z nejdůležitějších podmínek či příčin, ale také jedním z následků společenské existence. Tato funkce je potřebná pro dospělé, i pro děti, ale v různé podobě.

Socializační – výchovná funkce. Již zmíněné pozitivní vztahy a celková kladná atmosféra jsou předpokladem pro nejvýznamnější funkci. Tato funkce popisuje zájem, který rodiče o své dítě projevují, jak kvalitní péči dítě má, jak správně se ho snaží vychovat, přijmout jaké je a postarat se o jeho potřeby a požadavky.

Pokud však rodina zmíněné funkce neplní, jedná se o rodinu deprivující, rodinu s nedostatečnou péčí či rodinu, která nedostatečně funguje. (Řezáč, 1998).

Je nutné, aby rodina zajišťovala dítěti práva, která vyplívají z mezinárodních dohod. Dítě musí být vyslechnuto, nesmí se bát projevovat své názory, musí být respektováno, mít právo na svobodu, vyjadřování a právo osobní integritu.

1.2.1 Výchova v rodině

Samotné rodičovství je spojené s řadou povinností. Podle zákona o rodině č. 89/2012 Sb. by měli rodiče o své dítě pečovat a vychovávat je, pečovat o jeho výživu, dbát na budoucí povolání a zastupovat ho v právních vztazích a do té doby, než bude plnoletý spravovat jeho majetek atd.

Rodiče mají pomocí své výchovy formovat dítě pro budoucí život. Rodiče by měli jít svému dítěti příkladem. Pomocí výchovy mohou rozvíjet základ lidské osobnosti, který je již položen v raném dětství. Psychosociální a emocionální klima v rodině se odráží na zralém popřípadě nezralém chování dospělého jedince.

Emocionální a psychosociální klima v rodině se odráží sociálně zralým či nezralým chováním jedince v dospělosti.

Typy výchovy

Prostředí má velký vliv na vývoj dítěte. S prostředím souvisí i množství a kvalita informací. Solovjev (1977) za kvalitu informací považuje veškeré vlivy prostředí, které mohou formovat chování dítěte. U dítěte se musí zvyšovat kvantita a měnit kvalita sdělovaných informací. Optimální podmínky pro vývoj se vytváří, pokud se informace pro dítě stávají bohatšími a náročnějšími. Takto by měl být vystaven systém výchovy.

Výchova je produkt sociálního života lidstva. Nejedná se však o instinktivní záležitost, ale o záležitost inteligence, rozumu a sociální zkušenost. Existuje velké množství variability, proto se můžeme dopouštět omylů a chyb.

Hintnaus (1998) uvádí, že smyslem celé výchovy je převážně ochrana dítěte a jeho příprava na život. Každý rodič stojí před tímto úkolem a je jen na něm, jak se rozhodne

tyto dva úkoly spojit, případně který z nich bude preferovat. Když se rodič rozhodne, projeví se osobností rysy, hodnotový systém a nevědomé komplexy rodiče.

Výchovný postoj, který rodič zaujme, má vliv na výběr výchovných prostředků a metod, jejichž výsledkem je formování osobnosti dítěte. Nejvíce se však ve výchově odráží sociální klima rodiny.

Výchovné přístupy v rodině

Podle vztahu rodičů a dítěte a podle určitých osobnostních rysů rodičů rozlišujeme různé výchovné přístupy. Michalík, Bůžek (2000) uvádí typologii výchovných přístupů. Uvádí správnou rodinnou výchovu a nesprávnou rodinnou výchovu. Z nesprávné rodinné výchovy uvádí především – výchovu typu nepřijetí, výchova protektivní a výchova egocentrická.

Většina pedagogů a psychologů vychází se sociální psychologie, ve které se posuzuje stupeň demokratičnosti, autokratičnosti a liberálnosti. Uvádím kombinace, se kterými se můžeme setkat nejčastěji

Demokratická empatická výchova. Tato výchova respektuje veškerá práva dítěte, jeho potřeby a individualitu. Na dítě jsou kladeny požadavky přiměřené jeho věku. Celková výchova kooperuje s dítětem.

Autoritativní ctižádostivá výchova. Výchova se opírá především o kázeň, veškeré požadavky a tresty.

Liberální empatická výchova. Rodiče vycházejí dítě vstříc, plní jeho přání a potřeby. Nekladou si ve výchově žádné cíle ani požadavky na dítě. Tato výchova tzv. kráčí za dítětem.

Protektivní ctižádostivá výchova. Rodiče i dítě jsou na sobě navzájem citově velmi závislí.

1.3 Vymezení situace neslyšících rodičů a jejich slyšících dětí

Obecně lze říci, že pokud se narodí slyšící dítě do neslyšící rodiny, není to pro neslyšící rodiče takový šok, jako když je situace opačná, když se narodí neslyšící dítě do slyšící rodiny. Zřejmě je tomu tak proto, že většinou neslyšící rodiče nemají takové obavy

a strach z toho, jak budou se slyšícím dítětem komunikovat. Velká většina lidí se mylně domnívá, že všechny slyšící děti neslyšících rodičů ovládají znakový jazyk. Gavelčíková (2006, online) toto vysvětluje: „*Tato domněnka je mylná. Slyšící děti se znakový jazyk nenaučí automaticky, záleží na přístupu rodičů, zda s dítětem komunikují znakovým jazykem nebo z různých důvodů upřednostňují jazyk mluvený.*“

Slyšící děti se během svého života pohybují z části ve světě neslyšících a z části ve světě slyšících. „*Vyrůstat jako slyšící dítě neslyšících rodičů s sebou nese zásadní otázky v oblasti komunikace, socializace, ale také otázky kulturní.*“ (Horáková, 2011, s. 93). „*Slyšící děti pocházející z neslyšících rodin představují relativně neviditelnou lingvistickou a kulturní menšinu.*“ (Horáková, 2011, s. 93).

Podle Redlicha (2008) se potomci neslyšících rodičů, tedy slyšící děti, dají označit za biculturní a bilingvní. Což znamená, že rodina, do které se dítě narodí, je spojena s menšinovou kulturou Neslyšících. Tuto kulturu se učí dítě během života poznávat, stejně jako znakový jazyk. Zároveň si dítě osvojuje jazyk a kulturu slyšící, většinové společnosti, které ho samozřejmě také obklopuje. „*Vesmés se ale dítě naučí mluvit velmi snadno právě proto, že se jedná o jazyk většinové společnosti, od které dítě není izolováno.*“ (Redlich, 2008, s. 21).

Hronová (2005) se věnuje tématu formování osobnosti slyšícího dítěte neslyšících rodičů. Uvádí, že největší vliv má slyšící společnost, ve které se dítě běžně pohybuje. Svým postojem k neslyšícím lidem, sluchovému postižení a slyšící společnosti se formuje vztah slyšícího dítěte k neslyšícím rodičům. Může se však i stát, že se slyšící dítě s kulturou ani jazykem svých rodičů neztotožní. Velmi často se proto stává, že odpovědnost za dítě i za jeho výchovu přeberou slyšící prarodiče. „*Slyšící prarodiče se často obávají toho, že jejich vlastní neslyšící děti nebudou schopny své děti plnohodnotně vychovávat, a proto často pokračují ve výchově i v dospělosti svého potomka, tedy i ve chvíli, kdy jejich „dítě“ založí svou vlastní rodinu.*“ (Redlich, 2008, s. 13). Nikdy by neměla pomoc prarodičů přerůst v náhradu rodičovství.

Strnadová (2002) uvádí, že tato situace je velmi nebezpečná. Dítě se citově upne na babičku, které přebírá roli matky. Dojde k uvolnění citových vazeb na vlastní matku.

U většiny slyšících prarodičů se objeví obavy, když se narodí neslyšícím rodičům slyšící dítě. Bojí se, jak se dítě naučí mluvit a proto někdy dochází k již zmíněné výměně rolí. Je pravda, že slyšící prarodiče mohou být dobrým řečovým vzorem pro dítě, aniž by však narušili vztahy v rodině. Pokud si dítě berou jen příležitostně, či dochází občas do rodiny. Pokud si dítě vezmou k sobě a rodičům nezbyvá nic jiného, než své dítě

navštěvovat, dochází k situaci, kdy již babička převzala matčinu roli rodiče. (Strnadová, 2002).

Je důležité, aby neslyšící rodiče své dítě jazykově rozvíjeli co nejvíce v kritickém období, což je do šesti let věku dítěte, ve kterém má ty nejlepší předpoklady naučit se jazyku.

Održením dítěte od neslyšící rodiny vede k obtížnému vytvoření společného komunikačního prostředku. Může se stát, bude-li dítě odděleno od rodičů dlouho, navíc v době, kdy si osvojuje mluvu, že se naruší celkový proces osvojování si jazyka rodičů. (Strnadová, 2002).

Během této situace může docházet ke snížení respektu dítěte k jeho rodičům. Slyšící prarodiče mohou dále své neslyšící děti podceňovat a podle toho se k nim i tak chovat. Postoje neslyšících prarodičů může pak slyšící dítě okoukat a převzít. (Strnadová, 2002). Další chyba, které se mohou slyšící prarodiče dopouštět je tak, že se vměšují do záležitostí neslyšící rodiny. Zbytečně chodí s dospělými neslyšícími vyřizovat důležité záležitosti, např. návštěva u lékaře, na úřadě, atd. Většinou slyšící prarodiče neovládají znakový jazyk a jednájí mluvenou řečí za neslyšícího a rozhodují bez jeho vědomí.

Dalším zprostředkovatelem komunikace mezi neslyšícími rodiči a společností může být právě slyšící dítě. Dítě se může dostat do situace, kdy se stane „tlumočníkem“ svých rodičů. Na většinu dětí může mít tato zkušenost negativní vliv. Dětská psychika je velmi křehká, na dítě může být vyvíjen tlak od neslyšících rodičů a dítě se musí vyrovnat s tím, že je z něj dospělá osoba, která musí jednat a rozhodovat se. Někomu tato situaci nepřinese negativní zážitky a může se v dospělosti věnovat tlumočnické profesi.

Podle všeho se tedy slyšící děti v neslyšících rodinách vyvíjejí zcela normálně. Pokud rodiče komunikují prostřednictvím znakového jazyka, dítě se ho naučí a od slyšících prarodičů si osvojí mluvenou řeč. Výchova slyšícího dítěte neslyšícími rodiči se v určitém směru samozřejmě odlišuje od výchovy slyšícího dítěte slyšícími rodiči, ale dá se říci, že je v celku srovnatelná. Odlišnosti je možné spatřit zejména v jazykové komunikaci, kultuře, myšlení a jednání. Výzkumy prokazují, že se dítě naučí nejdříve jazyk znakový, komunikační kód rodičů, pak teprve jazyk mluvený, kódu ostatních lidí. Slyšící dítě se naučí vždy mluvit, pokud má kolem sebe dostatek mluvních vzorů. Slyšící dítě se naučí vždy mluvit, pokud má kolem sebe dostatek mluvních vzorů a sluchových.

2 Vliv sluchové vady rodičů na komunikaci

Faktorem, který ovlivňuje mluvenou řeč, může být cokoliv. Může to být typ či stupeň sluchové vady, nedostatečné sluchové vnímání nebo jiné přidružené postižení. Důležitým faktorem je i rodina, její přístup k výchově, prostředí, ve kterém dítě žije a celková motivace rodiny ke komunikaci.

V této kapitole se budu zabývat pojmem komunikace. Vymeším stádia řeči a jazykové roviny. Vysvětlím, jak si slyšící děti neslyšících rodičů osvojují mluvenou řeč a znakový jazyk. Poslední kapitola bude věnována vývoji znakového jazyka v neslyšící rodině.

Vliv sluchové vady rodičů na komunikaci s jejich slyšícími dětmi

Sluchové postižení má velký vliv na komunikační schopnosti jedince se sluchovým postižením. „*Sluchová vada je z psychologického hlediska podnětová deprivace, kdy se v souvislosti s absencí či nedostatečným vnímáním sluchových podnětů hůře či opožděně rozvíjí jazyk jakožto symbolický systém a s tím i verbální složka inteligence.*“ (Potměšil, 1999, s. 52).

Typické fonační a artikulační potíže vznikají v rámci nedostatečné sluchové kontroly. Vážné narušení komunikace může vzniknout v důsledku dlouhodobé prodlevy mezi vznikem a následnou diagnostikou sluchového postižení. Nejdůležitější je velmi včasné odhalení sluchové vady. Pokud je včasná intervence, dokáže se jedinec se sluchovou vadou vyrovnat s komunikací slyšící společnosti, např. kompenzační pomůckou nebo léčbou.

Narušení komunikace se může projevat jako potíže v dýchání, fonaci a respiraci. Tímto vznikají různé vady jako např. audiogenní dysfonie, audiogenní dyslálie a audiogenní dysgramatismus.

2.1 Vymezení pojmu komunikace

Pojem komunikace je odvozen z latinského slova *communis*, tedy společný. Všechny živé organismy mají potřebu komunikovat, proto je komunikace považována za jednu z nejdůležitějších schopností člověka. Kdyby nebylo této schopnosti, nedošlo by k rozvoji vztahů mezi lidmi a nevytvořila by se lidská řeč, prostřednictvím níž se dorozumíváme. Komunikace je vrozená a můžeme ji počítat mezi instinkty. Mezi lidskou

komunikaci nepočítáme jen zvuk a řeč, i když právě tento způsob je v lidské společnosti považován za nejdůležitější.

„Není na tomto světě živé hmoty – života – bez potřeby přijímat a vydávat informace. Čím na vyšším vývojovém stupni živá hmota stojí, tím dokonalejší a přesnější způsoby komunikace se vyvinuly. Již ten nejjednodušší jednobuněčný organismus se musí orientovat v prostoru, musí nalézt potravu a uniknout nepříteli, musí být schopen poznat a vyhledat partnera, přijímat potravu, rozmnožovat se, chránit se, žít. Schopnost informace přijímat a na druhé straně informace předávat, se stala jednou ze základních charakteristik života vůbec.“ (Lejska, 2003, s. 9)

Klenková (2006) uvádí, že pojem komunikace znamená lidskou schopnost užívat výrazové prostředky k vytváření a udržování mezilidských vztahů. Prostředkem mezilidské komunikace je lidská řeč. Klenková (2006) upozorňuje, že řeč je záležitostí nejen mluvních orgánů, ale především mozku a jeho hemisfér. Řeč je biologická vlastnost a jazyk, kterým se dorozumíváme, je společenská vlastnost. *„Mluva nebo promluva je konkrétní sdělení, které je předáváno jazykem.“* (Novák, 2003, s. 79).

Komunikace se dělí na: verbální a neverbální. Verbální komunikace zahrnuje mluvenou a psanou formu řeči a znakový jazyk. Mnoho lidí si však myslí, že znakový jazyk patří do neverbální komunikace. Verbální komunikaci můžeme vyjadřovat pomocí slov. Na základě mluvené řeči se vyvinula řeč psaná. Vyštejn (1995) uvádí, že mluvenou řeč se člověk učí neuvědoměle a získává ji v mluvícím prostředí v raném období svého života. Naopak psanou řeč se musí dítě naučit záměrně. Proto si slyšící děti neslyšících rodičů osvojují znakový jazyk stejně přirozeně a neuvědoměle, jako si slyšící děti osvojují mluvenou řeč.

Do neverbální komunikace, kterou používáme spolu se slovy nebo beze slov, řadíme gesta, pohyby hlavou a další pohyby těla, postoj těla, výrazy tváře, oční kontakt, vzdálenost, tělesný kontakt, tón hlasu a další aspekty řeči. *„Neverbální komunikační kódy a systémy mohou jednak doprovázet mluvenou řeč, ale také tvoří samostatné jazykové jednotky jakožto zjednodušená zobrazení skutečnosti srozumitelná uživatelům bez ohledu na jejich národní jazyk či gramotnost, nebo znakový jazyk neslyšících.“* (Klenková, 2006, s. 30).

2.2 Stádia vývoje řeči slyšícího dítěte

Vývojem dětské řeči se již zabývalo mnoho odborníků, z oboru logopedie, foniatrie, lingvistiky a dalších disciplín. Většina z nich se však přiklání k teorii, že se vývoj řeči dělí na přípravná stádia a stádia vlastního vývoje řeči. (Klenková, 2006).

Přípravná stádia řeči

Přípravné stádium vývoje řeči je období, které je označováno jako předřečové. Podle Lechty je také nazýváno jako období pragmatizace. Toto období se vztahuje na nejranější vývoj a probíhá do prvního roku života. V tomto období si dítě osvojuje návyky, které vedou k vlastnímu vývoji řeči. Mezi zmíněné návyky patří např. sání, žvýkání, polykání.

Období křiku

Prvním projevem novorozence je křik. Je to reakce organismu na změnu prostředí. Je to reflexní činnost, která nemusí ihned naznačovat, že dítěti něco schází. Jedná se o reflexní reakci na změnu dýchání. Křik dítěte je přípravou pro používání hlasu při řeči. „...je prokázáno, že všechny děti dokáží velmi brzo spolehlivě odlišit lidskou řeč od jiných zvuků, a také na ni jinak reagují.“ (Kutálková, 2006, s. 38).

Období broukání

Kolem šestého a sedmého týdne se začíná křik dítěte měnit. Mění se především jeho intenzita, rozsah i zvuková stránka. „*Křik, který byl původně jen reflexním dějem, se během doby stane nástrojem vůle.*“ (Kutálková, 2005, s. 10). Klenková uvádí, že křik dostává citové zbarvení, dítě začíná vyjadřovat, že je nespokojené. Kolem třetího měsíce začne projevovat spokojenost a libost. „*Už kolem šestého týdne života dokáže tedy kojeneček dát najevo svou spokojenost i nespokojenost a přivolat si pomoc.*“ (Kutálková, 2005, s. 38). Tímto způsobem dítě začíná navazovat kontakt se svým okolím. Své projevy doprovází pohyby těla, začíná otáčet hlavičku, pohybuje očima, atd.

Klenková (2006) uvádí, že společně s tímto obdobím se prolíná období žvatlání. Za broukání jsou označovány první projevy dítěte. Tyto projevy nám mohou připomínat určité hlásky. Nejčastěji připomínají A, E nebo P, B, M. Jedny z prvních slov jsou obvykle baba, mama.

Období žvatlání

V tomto období si dítě již nebrouká samo pro sebe, ale reaguje na své okolí. Toto období začíná přibližně v šestém až osmém měsíci. Klenková (2006) uvádí, že dítě produkuje při žvatlání vlastní zvuky, které připodobňuje hláskám mateřského jazyka. U dětí, které jsou od narození neslyšící, se žvatlání neobjevuje. Proto je tedy důležité sledovat, zda dítě kolem šestého měsíce žvatlá a reaguje na základní slovní pokyny.

Období rozumění řeči

Dítě začíná v prvním roce života rozumět některým slovům. Lépe rozumí, než se zatím dokáže slovně vyjádřit. Podle Klenkové (2006) nastupuje ve vývoji stádium rozumění řeči asi okolo desátého měsíce. „*Dítě umí udělat např. paci, paci, jak jsi veliký, ale neumí to říct. (...) Mezi prvním slovem, kterému je rozuměno a slovem samostatně použitým je časová diference kolem tří měsíců.*“ (Lejska, 2003, s. 91). Další rozvoj řeči je závislý především na tom, zda povedeme dítě k navazování kontaktů s ostatními lidmi a mluvíme s dítětem o tom, co právě vnímá. „*Dítě ještě nechápe obsah slov, která slyší, ale slyšené zvuky asociuje s vjemem či představou konkrétní situace, která se často opakuje.*“ (Klenková, 2006, s. 36).

Stádia vlastního vývoje řeči

Podle Lejsky (2003) se u zdravého dítěte objevují první aktivně použitá slova kolem jednoho roku života. Nejčastěji se udává, že první slova dítě vysloví v období mezi dvanáctým až osmnáctým měsícem. Všechna stádia na sebe logicky navazují a charakterizují jednotlivá období ve vývoji řeči.

Stádium emocionálně-volní

Toto stádium začíná kolem jednoho roku. Dítě užívá jednoslabičná i víceslabičná slova, která vyjadřují přáním pocity, prosby. Dítě má potřebu a touhu vyjadřovat se. Toto období je vymezeno od jednoho do dvou let, je také označováno jako období sémantizace. Slova dítě vysloví sice zřetelně, ale většinou jim rozumí pouze nejbližší okruh lidí, které žijí s dítětem. Zcela přirozeným jevem ve vývoji dětské řeči je nepřesná a nesprávná výslovnost. Dle Kutákové (2005) jsou nejčastěji prvními slovy citoslovce, která se

vztahují ke konkrétní osobě nebo věci. Dítě tedy jedním slovem vyjádří svůj názor na konkrétní situaci. Podle Lejsky (2003) většinou toto jedno slovo přejímá význam celé věty. „...například slovem „pá“ dítě vyjadřuje radost, že půjde ven, nebo nespokojenost, že blízká osoba odchází apod.“ (Klenková, 2006, s. 36).

Egocentrické stádium ve vývoji řeči datujeme mezi rokem a půl až druhým rokem. Dítě začíná objevovat mluvení jako hru se slovy. Dítě opakuje slova, napodobuje řeč dospělých. Svou roli však hraje i pohlaví dítěte. Většinou prý začínají mluvit daleko dříve dívky než chlapci.

Stadium asociačně-reprodukční

K výraznému rozvoji řeči dochází mezi druhým až třetím rokem života. Rozvíjí se i komunikace se svým okolím. Lechta toto stádium nazval období lexemizace. První slova dítě využívá převážně k tomu, aby pojmenovával věci kolem sebe. Dítě prochází fází, kdy je jeho myšlení „hlasité“. Začíná slovy vyjadřovat, co si myslí, co již ví. Tyto slova jsou doplněna gesty a mimikou. Dochází k upřednostňování verbální komunikace. Dítěti se líbí komunikovat s dospělými. Lechta (2003) uvádí, že pokud dítěti blízké osoby nerozumí nebo s dítětem nechťejí komunikovat, např. kvůli nedostatku času, dítě bývá frustrované. Dítě dokáže pochopit svou roli komunikačního partnera a správně podle situací v ní reagovat. Začíná užívat zájmeno „já“ a „moje“.

Stadium logických pojmů

Toto období je velmi významné ve vývoji řeči a nastává okolo třetího roku. Lechta období mezi třetím až čtvrtým rokem nazývá obdobím gramatizace. „V tomto stadiu označení, dosud úzce spjatá s konkrétními jevy, se postupně pomocí abstrakce, zevšeobecnování stávají všeobecným označením čili slovem s určitým obsahem.“ (Klenková, 2006, s. 37). Dítě začíná chápat obsah a tvořit složitější slova. Lechta (2003) uvádí, že právě tento přechod z jednoduchých slov na těžká může být spojen s fyziologickými těžkostmi v řeči. Podle Klenkové (2006) patří mezi vývojové obtíže v řeči např. opakování hlásek a slabik, slov a různé pauzy v řeči.

Co se týče dysgramatismů, ty by se v tomto období již vyskytovat neměly. Podle Vyštejna (1995) by většina tříletých dětí měla umět mluvit souvisle. Čtyřleté děti už mají dostatečnou slovní zásobu, díky které se mohou běžně zapojovat do komunikace se svým

okolím. Lechta (2003) uvádí, že na konci tohoto stádia by dítě mělo zvládat konverzaci nejen navázat, ale také udržet téma hovoru.

Stadium intelektuální řeči

Tato etapa od svého počátku pokračuje až do dospělosti člověka. Toto stádium se datuje přibližně od čtvrtého roku. Klenková (2006) uvádí, že na konci třetího roku a začátku čtvrtého roku života začíná dítě vyjadřovat své myšlenky, které jsou po obsahové i formální stránce přesné a správné. Slovní zásoba se stále rozrůstá o nová slova.

Lechta (2003) uvádí, že projev dítěte mezi čtvrtým a pátým rokem života je již z gramatického hlediska správný. Řeč dítěte se začíná přibližovat řeči dospělým zhruba na začátku šestého roku.

2.2.1 Faktory ovlivňující správný vývoj řeči

Vývoj řeči a následné osvojení lidské řeči je velmi složitý proces. *„Dítě přichází na svět vybavené vlohami, které mu dala příroda. Přichází do rodiny, která tyto vlohy může svým působením využít na maximum, ale taky je může promarnit.“* (Kutálková, 2005, s. 17).

Faktory, které ovlivňují správný vývoj řeči, dělíme na vnější a vnitřní. Klenková (2000, s. 16) za nejdůležitější vnitřní faktory považuje především *„...vrozené předpoklady, zdravý vývoj dálkových analyzátorů – sluchového a zrakového, řečové – motorických zón v mozku, mluvních orgánů a celkový fyzický a duševní vývoj, hlavně vývoj intelektu.“*

Mezi vnější faktory řadíme především vliv prostředí, ve kterém dítě žije, způsob výchovy a její kvalitu. Klenková (2000) ještě uvádí správný řečový vzor ze strany rodiny. Je potřeba, aby se rodiče do vývoje řeči velmi aktivně zapojili. Dítě je zranitelné a v tomto období je role rodičů nezastupitelná. Vše je podmíněno silným citovým vztahem mezi rodiči a dítětem.

Pokud jsou splněny veškeré základní podmínky vývoje řeči, řeč se podle Lechty (2003) vyvine vždy. Mezi základní podmínky řadí: dostatečný sluch, nepoškozený centrální nervový systém, nepoškozená mluvidla a přítomnost mluvícího okolí, které je vzorem řeči pro dítě. Kvalita a úroveň výslovnosti mluvního vzoru často ovlivňuje vývoj řeči dítěte. *„Již od prvních dnů života má dospělé okolí dítěti poskytovat dostatek stimulujících a motivujících podnětů spolu s vytvářením vzájemných citových vazeb, které*

by v něm podněcovaly mluvní apetit – chuť ke komunikaci se svým okolím.“ (Vyštejn, 1995, s. 48).

2.2.2 Jazykové roviny v ontogenezi dětské řeči

Vývoj řeči můžeme sledovat ve čtyřech jazykových rovinách. „V ontogenezi řeči se jazykové roviny prolínají, jejich vývoj probíhá v jednotlivých časových úsecích současně.“ (Klenková, 2006, s. 37).

Morfologicko-syntaktická rovina

Tato rovina bývá často nazývána jako rovina gramatická. Vztahuje se k prvnímu roku života, tedy ke stádiu vlastního vývoje řeči. Ve vývoji řeči můžeme začít sledovat, že dítě užívá slovní druhy, skloňuje slova a utváří první věty. Úroveň této roviny odráží celkovou úroveň psychického vývoje dítěte.

Bednářová, Šmardová (2008) uvádí, že se s věkem dítěte mění v řeči zastoupení jednotlivých slovních druhů. První slova jsou nejčastěji podstatná jména v prvním pádě či citoslovce. Dítě začne přidávat sloveso, obvykle ve tvaru infinitivu. Kolem druhého roku se tedy objevují dvouslovné věty.

Klenková (2006) tvrdí, že mezi druhým a třetím rokem používá dítě velké množství přídavných jmen a zájmen. Po třetím roce začne používat první osobu, skloňuje slovní druhy, používá jednotné i množné číslo, tvoří víceslovné věty. Ve čtvrtém roce používá i číslovky a spojky. Dále uvádí, že dítě většinou ve větě staví na první místo slovo, které pro něj má nějaký emocionální význam. Správné gramatické formy tvoří pomocí transferu.

Lexikálně-sémantická rovina

Tato rovina se zabývá převážně rozvojem slovní zásoby, jak se dítě vyjadřuje pomocí slov a zda řeči rozumí. „Přibližně okolo 10. měsíce je možné u dítěte registrovat začátky rozvoje pasivní slovní zásoby, dítě začíná „rozumět“ řeči.“ (Klenková, 2006, s. 38). První slova začne aktivně využívat kolem dvanáctého měsíce. Na přelomu prvního a druhého roku života dochází k velmi prudkému rozvoji slovní zásoby. V prvním roce života dítě užívá pět až sedm slov. V roce a půl jich zná už sedmdesát až osmdesát. Ve dvou letech používá dvě stě až tři sta slov, s nástupem do mateřské školy zná již tisíc slov. V šesti letech by mělo dítě během komunikace používat okolo tří tisíc slov. (Klenková, 2005).

Během řeči můžeme pozorovat tzv. hypergeneralizaci. Klenková (2006) uvádí příklad, kdy dítě použije slovo „haf-haf“, označuje tím později všechno, co je chlupaté či má čtyři nohy.

Ve vývoji řeči je typické období prvního a druhého věku otázek. (Lechta 2003, s. 33): „*První věk otázek („kdo je to?, co je to?“) nastupuje mezi 1,5. – 2. rokem. Druhý věk otázek („proč?, kdy?“) se vyskytuje ve vývoji řeči zhruba mezi 3. – 3,5. rokem života dítěte.*“ Dítě tyto otázky klade velmi rádo a velmi často. Pokaždé, když něčemu nerozumí, něco je nové. Těmito otázkami se dozvídá nové informace o svém okolí. Podle Bednářové, Šmardové (2008) těmito otázkami dochází k pevnému a jasnému spojení mezi předmětem, činností a slovem (znakem).

Foneticko-fonologická rovina

Dle Bednářové, Šmardové (2008) se tato rovina nazývá také jako zvuková. Tato rovina nám tedy vypovídá o tom, jak dítě dokáže rozlišovat hlásky a jejich výslovnost. Za nejdůležitější období ve vývoji řeči je považováno rozmezí mezi šestým a devátým měsícem. Dítě napodobuje hlásky svého mateřského jazyka, nejprve hlásky artikulačně nejjednodušší a poté hlásky náročnější na artikulaci. „*Vývoj výslovnosti začíná relativně brzy po narození, ukončen může být asi v 5 letech dítěte, ale může trvat také do 5. – 7. roku života dítěte.*“ (Klenková, 2006, s. 40). Vývoj výslovnosti by měl být ukončen do pěti let, zejména kvůli nástupu do základní školy. Pokud však nesprávná výslovnost přetrvává po pátém roce života, musí být zahájena včasná logopedická péče.

Pragmatická rovina

Tato rovina by měla sloužit převážně k sociálnímu uplatnění řeči. Klenková (2006) uvádí, že dítě dokáže daleko dříve pochopit situaci, ve které komunikace probíhá, než samotný obsah slov a vět. „*Již dvou až tříleté dítě dokáže pochopit svoji roli komunikačního partnera a reagovat v ní podle konkrétní situace.*“ (Klenková, 2006, s. 40). Slyšící dítě neslyšících rodičů proto daleko dříve pochopí, jak správně má s rodiči komunikovat. Podle Dolejšího (2004) je primární pro dítě se pomocí řeči hlavně dorozumět. „*(...) dítě podvědomě cítí, že čím lépe dokáže komunikovat se svým okolím, tím snadněji dosáhne naplnění a uspokojení svých potřeb.*“ (Dolejší, 2004, s. 9).

Ve třech letech je dítě schopné komunikovat, navázat rozhovor se svým okolím, udržet tématu hovoru a dále ho rozvíjet.

2.3 Osvojování mluvené řeči a znakového jazyka slyšících dětí v neslyšící rodině

Osvojování jazyka, ať už je to jazyk mluvený či znakový jazyk probíhá u každého dítěte zcela individuálně. Faktory, které ovlivňují správný vývoj řeči, jsou již popsány výše v přechozí kapitole. Nejdůležitější jsou však biologické předpoklady k osvojení jazyka. „Právě tyto předpoklady k užívání jazyka způsobují, že každé dítě se může naučit kterýkoliv jazyk. To znamená, že dítě se může naučit kterýkoliv jazyk mluvený, může se naučit kterýkoliv jazyk znakový. Předpoklady jsou pro všechny děti stejné.“ (Nebeská, 2008 – DVD).

Osvojování znakového jazyka slyšícím dítětem

Od raného věku je důležité, aby rodiče se svými dětmi přirozeně komunikovali. Nezáleží na způsobu, který si rodiče vyberou pro svou komunikaci s dítětem, důležité je však to, aby vybraný způsob oboustranně fungoval. Záleží jen a pouze na rodičích jakým způsobem a jak kvalitně se budou snažit rozvíjet řeč svého dítěte. Na rozvoj řeči a komunikace nemá vliv, zda jsou rodiče slyšící či neslyšící. Pokud se neslyšícím rodičům narodí slyšící dítě, jejich komunikace začne probíhat většinou formou znakového jazyka. Většina slyšících dětí neslyšících rodičů ještě dříve před tím, než vysloví své první slovo, komunikuje s rodiči pomocí jednoduchých znaků. „Výzkumy z poslední doby prozrazují, že se dítě nejprve naučí znakový jazyk, komunikační kód rodičů, poté se naučí mluvenému jazyku, kódu ostatních lidí.“ (Gavelčíková, 2003, online).

Neslyšící rodiče se snaží naučit své dítě navázat zrakový kontakt. Většina rodičů začíná s komunikací tak, že se svého dítěte nejdříve dotknou a až poté na něj začnou znakovat či mluvit. Dítě postupem času pochopí, že před navázáním kontaktu bude postupovat stejně jako rodiče. Nejdříve se dotkne, zadupe či zamává a až poté začne komunikovat. V ontogenetickém vývoji řeči je prokázáno, že komunikace pomocí gest a znaků je daleko dřívější než komunikace pomocí slova. Obratnost horních končetin a samotná motorika se vyvíjí daleko dříve než motorika mluvidel.

Gavelčíková (2003, online) o ontogenezi znakového jazyka u slyšících dětí uvádí: „Období 4. až 6. měsíce označuje literaturou znakovým žvatláním. (...) V následujících dvou měsících si dítě osvojí nedokonalé znaky, které považujeme za proto znaky. (...) Okolo 8. až 12. měsíce ovládá dítě jeden znak, 16. až 24. měsíc je obdobím dvou znaků. (...) Do 30. měsíce komunikuje batole prostřednictvím tří znaků.“ K celkovému upevnění jazyka

dochází kolem pátého roku. Mezi sedmým až osmým rokem přichází dítě do stádia, které se nazývá předběžné ve vývoji dětského znakového jazyka. Vlastní vývoj znakového jazyka nastupuje po osmém roce. Děti ještě nepoužívají znakový jazyk, užívají tzv. dětský znakový jazyk.

Janotová, Řeháková (1990) uvádí, že pro dětský znakový jazyk je typické velmi jednoduché vyjadřování, malý rozsah užívaných znaků, které mají mnoho významů. Dítě při komunikaci s neslyšícími, ať už znakovým jazykem či mluvenou řečí, užívá gesta, pantomimu a výraznou mimiku.

Slyšící dítě neslyšících rodičů si osvojuje mluvenou řeč pomocí slyšícího okolí, stejně přirozeně jako slyšící dítě od slyšících rodičů. Stane se, že se dítě naučí používat komunikaci a přestane některé znaky používat, toto se stává většinou, když v rodině nedochází k soustavnému rozvoji znakového jazyka. Dítě pak nekomunikuje dvojím způsobem. Pokud se však dítě rozvíjí tak jak má, postupně si začne zvykat na komunikační situace a začne střídat a vybírat správný způsob komunikace pro dané prostředí, tedy jestli má zvolit znakový jazyk či mluvenou řeč. Stejně přirozeně si slyšící dítě osvojí mluvenou řeč i znakový jazyk. Většina slyšících dětí neslyšících rodičů si osvojí i odezírání.

Nebeská (2008) uvádí, že vše by mělo probíhat nenásilně a pak tedy i snadno. Dětský věk je naprosto ideální pro učení se novým jazykům. Proto je nejlepší, aby si slyšící dítě neslyšících rodičů osvojilo znakový jazyk přirozenou cestou ve velmi raném věku. V neposlední řadě je důležitý pevný citový vztah mezi rodiči a dítětem, který je založen na porozumění a vzájemné důvěře. Vztah posiluje i to, že spolu komunikují stejným způsobem, nemají mezi sebou žádnou komunikační bariéru, která by mohla bránit vzájemné komunikaci a hlavně bránit ve sdělování potřeb a citů.

Osvojování mluvené řeči slyšícím dítětem

Aby se slyšící dítě naučilo mluvit a vyjadřovat způsobem majoritní slyšící společnosti, je potřeba, aby byl s danou skupinou stále v kontaktu. K velmi specifické situaci dochází, pokud se neslyšícím rodičům narodí slyšící dítě. Záleží pouze na rodičích, jaký způsob komunikace zvolí. Pokud nejsou rodiče schopni mluvit či nechtějí, musí mít jejich dítě v raném věku kontakt se slyšící lidmi, aby se řeč mohla správně a hlavně v čas rozvíjet.

Rodiče musí myslet na to, že jejich dítě potřebuje vhodný řečový vzor. Sami mu toto nemohou poskytnout kvůli svému sluchovému postižení. Nikoli to však neznamená,

že rodiče nesmí na své dítě mluvit. Nežádoucí situaci by mohla vzniknout, pokud by dítě naslouchalo pouze hlasu svého rodiče, který bývá většinou narušen, navíc je tvořen bez sluchové kontroly. (Nebeská, 2008, DVD) uvádí: „*To nebezpečí spočívá v tom, že zvuková stránka mluveného jazyka neslyšících je poněkud odlišná od zvukové stránky mluveného jazyka slyšících. Jestliže si dítě osvojí a zafixuje tuto poněkud odlišnou zvukovou formu mluveného jazyka, kterou se naučí od svých rodičů, tak se může později celkem zbytečně (...) dostávat do nějakých obtížných situací tím, že se bude od ostatních slyšících dětí nežádoucím způsobem odlišovat.*“

Slyšící děti neslyšících rodičů by měli být v dostatečném kontaktu se slyšícím okolím. Odborníci udávají cca 5 – 10 hodin týdně. Slyšícím okolím se myslí např. slyšící prarodiče, přátelé či sousedé, se kterými mají rodiče blízký vztah. Tento vzájemný kontakt je velmi důležitý k tomu, aby docházelo ke komunikaci. Je potřeba, aby dítě zkoušelo vyslovovat jednotlivá slova a věty, tím si bude ověřovat, zda umí prostřednictvím řeči sdělovat a dosahovat toho, co chce. Dítě si mimo jiné osvojuje i gramatiku mluveného jazyka a prostupně komunikuje s větší jistotou.

Gavelčíková (2003, online) uvádí: „*V rodinách, kde neslyšící rodiče komunikují s dítětem výhradně orální řečí (především, je-li jeden z rodičů nedoslýchavý) mají děti menší odchylky ve vývoji řeči než v rodinách, které preferují znakový jazyk. Tímto tvrzením však nezavrhuji komunikaci s dítětem ve znakovém jazyce, naopak jsem jejím zastáncem.*“

Pro slyšící dítě je velmi důležité, aby pochopilo, že lidé komunikují právě tímto způsobem. Dítě se vyhne problému, že mu nikdo nerozumí. Dále je důležité, aby se neslyšící rodiče snažili své dítě zařadit do dětského kolektivu. Platí, že čím dříve se dítě bude setkávat se slyšícími dětmi (např. v mateřské škole) a konfrontovat se s jejich mluvou, tím snadněji a lépe si bude mluvenou řeč osvojovat.

„*Odborníci soudí, že ideální je, když se dodržuje zásada: jeden mluvčí – jeden jazyk. Bylo by jistě ideální, kdyby v rodinách neslyšící rodiče s dítětem znakovali a jiná osoba s ním mluvila. Ale jistě není snadné to v každé takové rodině zařídit.*“ (Nebeská, 2008 – DVD).

2.3.1 Vývoj znakového jazyka v neslyšící rodině

Znakový jazyk má stejně jako jazyk mluvený podobný ontogenetický vývoj. Pokud je slyšící dítě vystaveno znakovému jazyku, od svých neslyšících rodičů, tento jazyk se i naučí.

V rané fázi si dítě osvojuje gesta, výraz obličeje a pohyby. Mezi čtvrtým a šestým měsícem se objevuje fáze znakového žvatlání. Dítě napodobuje své rodiče, pohybuje rukama a pažemi. Tyto znaky ještě nejsou jako u dospělého člověka, ale vzdáleně se shodují s tvarem a pohybem ruky. Znakové žvatlání motivuje rodiče i dítě ke vzájemné komunikaci.

V osmém měsíci si dítě začne osvojovat nedokonalé znaky, kterým se říká protoznaky. Těmito znaky dítě označuje nejprve sebe, poté lidi kolem sebe, místa a věci. Odborná literatura toto období nazývá –„pointing“. Po osmém měsíci zhruba do dvanáctého měsíce již dítě ovládá jeden znak, většinou je to znak „máma“. V šestnáctém až dvacátém čtvrtém měsíci dítě ovládá dva znaky, nejčastěji „bába, táta, kočka, pes“.

Knight (2001) se zmiňuje o dvanáctém až osmnáctém měsíci, v tomto období děti používají znaky pouze ve spojitosti s objekty a místy. V osmnáctém měsíci dítě používá zájmena znakového jazyka. Ve třicátém měsíci batole komunikuje prostřednictvím tří znaků. V tomto věku si dítě začne osvojovat morfologii a syntax znakového jazyka. Začne používat rozsáhlejší znakové výrazy.

Po pátém roce života se začíná upevňovat stavba jazyka. Ve věku deseti až dvanácti let vrcholí ontogenetický vývoj znakového jazyka. Dítě pochopilo, jak správně užívat klasifikátory a prostorová slovesa.

„Dětská znaková řeč je charakteristická zjednodušenou projevovou stránkou a samozřejmě nižší znakovou zásobou. Znaky jsou pojmově velmi široké, často významově diferencované, zjišťujeme rovněž znaky mazlivého zdrobnělého charakteru. Vývoj dětského znakového jazyka je pomalejší než vývoj mluvené dětské řeči u slyšících.“ (Řeháková, 1990, s. 49).

Většina slyšících dětí neslyšících rodičů si kromě znakového jazyka osvojí i odezírání. Přispívá k tomu fakt, že neslyšící lidé navazují při hovoru i vizuální kontakt, který je nezbytnou podmínkou komunikace Neslyšících. Vývoj znakového jazyka u slyšícího dítěte se ne vždy bohužel obejde bez výkyvů. Dítě, které se v dětství naučí znakový jazyk, může v pozdějším věku v důsledku např. tlaku sociální skupiny, negativní zkušenosti, touhy po splynutí s ostatními vrstevníky, krize identity, citlivého období puberty, identifikace se slyšící společností, odmítat znakový jazyk. Tento postoj ke znakovému jazyku může být pouze dočasný nebo bohužel trvalý. Pokud se jedná pouze o dočasný stav, jedinec si postupem času uvědomí, že je v něčem výjimečný a má možnost žít ve dvou světech. K tomuto uvědomění ho mohou přivést např. jeho neslyšící rodiče či přátelé.

3 Sluchové postižení rodiče a jejich slyšící děti

Jak již bylo zmíněno, komunikace je velmi důležitá pro utváření, rozvíjení a celkové udržení mezilidských vztahů. Není však vůbec rozhodující, jakým způsobem bude komunikace probíhat. Důležité je, aby byla komunikace funkční a efektivní. „*Odlíšnost komunikačních kompetencí, resp. způsobu komunikace, je nejvýznamnějším důsledkem sluchového postižení.*“ (Horáková, 2006, s. 138).

3.1 Způsoby komunikace v neslyšící rodině

Krahulcová (2002) uvádí velký výčet komunikačních systémů sluchově postižených. Řadí mezi ně – národní znakový jazyk (u nás český znakový jazyk), manuálně kódovaný mluvený jazyk (znakový český jazyk), Gestuno (internacionální znakový systém), dětský znakový jazyk, daktylní abecedu (daktylotika), daktylografii, pomocné artikulační znaky, Cued speech, Hand – Mund systém a psanou podobu jazyka.

3.1.1 Mluvení, mluvení a znakování, znakování

Neslyšící rodiče mají několik možností, jak se svým dítětem budou komunikovat. Jednou z mála publikací, které se věnuje problematice slyšících dětí neslyšících rodičů je kniha Karla Redlicha *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů*. Tuto publikaci jsem zvolila jako stěžejní pro vypracování následující kapitoly. Redlich (2008) rozlišuje tři způsoby komunikace neslyšících rodičů s jejich slyšícími dětmi na: „1. mluvení, 2. smíšené mluvení a znakování a 3. znakování.“ (Redlich, 2008, s. 19)

Mluvení

Pokud si neslyšící rodiče zvolí jako způsob komunikace se svým slyšícím dítětem mluvení, souvisí se stavem rodičova sluchu. Mluvit na dítě budou zejména rodiče, nebo alespoň jeden z rodičů, který je nedoslýchavý nebo ohluchlý. Nemusí být však úplně vyloučeno, že i zcela neslyšící rodič nemůže využívat při komunikaci se slyšícím dítětem hlasitou mluvenou řeč. „*Takové jednání rodiče by mohlo pramenit z jeho komunikační zvyklosti na základě vztahu s vlastními rodiči (popř. prarodiči).*“ (Redlich, 2008, s. 19).

Podle některých slyšících lidí je mluva neslyšících velmi hlasitá, nesrozumitelná a většina z nich na ni reaguje údivem. Některé slyšící lidi to může odradit od jejich vzájemné komunikace. „*Hluší rodiče si to uvědomují a o takový posměch samozřejmě nestojí, a*

možná proto volí méně nápadnou formu komunikace se svým dítětem, odezírání.“ (Redlich, 2008, s. 21).

Většina slyšících dětí neslyšících rodičů se však shoduje na tom, že řeči svých rodičů plně rozumí, že je řeč srozumitelná a normální, stejně jako jejich hlas. (Televizní klub neslyšících, 2007, online). Někdy se může stát, že si slyšící dítě neuvědomí, jak správně komunikovat s majoritní skupinou. Většina dětí před započítím hovoru poklepe na rameno osoby, s kterou chce navázat hovor, to se však některým slyšícím nemusí líbit. Dítě může mít problémy s gramatikou mluveného jazyka a s vykáním. Téměř nikdy však neslyšící rodiče nespolehají pouze na mluvení. Mluvení většinou doprovázejí gesty a mimikou.

Smíšené mluvení a znakování

Dle Redlicha (2008) záleží pouze na rodičích, zda si tento způsob vyberou. Tento způsob si vybírají především rodiče, kteří chtějí na své dítě mluvit. Může se jednat opět o rodiče nedoslýchavé, ohluchlé, či neslyšící, kteří jsou zvyklí komunikovat mluvenou formou a odezírat. Freeman (1992, s. 33) uvádí: *„V rodinách, kde jsou neslyšící rodiče, se ve více než 90 % případů používá ke komunikaci znakový jazyk. V mnoha případech se však současně mluví.*“

Časem se však může stát, že pouze mluvení je pro neslyšící rodiče nedostatečné či není plnohodnotné, proto začnou mluvení doplňovat základními znaky. Rodina, která užívá tento způsob komunikace se svými slyšícími dětmi, vytváří specifický komunikační systém. *„Tento komunikační systém – tato směs českého znakového jazyka a mluvené češtiny – se v důsledku může stát i mateřským jazykem dítěte. (...) Podle výsledků výzkumu provedeného Leonhardtovou a Grünerovou komunikuje 9 z 15 čtyřletých slyšících dětí se svými hluchými rodiči jazykovou směsí znakového a mluveného jazyka.*“ (Redlich, 2008, s. 23).

Pokud byl v rodině uplatňován tento způsob komunikace, mnozí odborníci uvádějí, že si slyšící děti neslyšících rodičů osvojili znakový jazyk nedostatečně, pouze základy, čehož budou v budoucnu velmi litovat. (Televizní klub neslyšících, 2005, online).

Znakování

Podle Redlicha (2008) si některé slyšící děti neslyšících rodičů osvojí znakový jazyk tak dobře, že ho považují za svůj mateřský jazyk. Zejména proto, že si jejich rodiče

znakový jazyk zvolili jako hlavní způsob komunikace. Tyto slyšící děti umí ve znakovém jazyce formovat zcela přesně své myšlenky, pocity a přání.

Tento způsob komunikace pomocí pouze znakového jazyka volí rodiče prelingválně neslyšící. Znakový jazyk je pro ně zcela přirozený a pohodlný způsob komunikace. Rodiče začnou na své dítě znakovat v raném věku, aby si dítě včas začalo jazyk osvojovat. „*Slyšící děti hluchých rodičů si znakový jazyk osvojí stejným způsobem, jako si slyšící děti osvojí mluvenou češtinu od svých slyšících rodičů.*“ (Redlich, 2008, s. 24).

Odborníci uvádějí, že je dítě schopno komunikovat mluveným slovem kolem dvanáctého měsíce, zatím znakovým jazyk se vyjadřuje už kolem sedmého měsíce. Pro rodiče je skvělé, pokud se jejich dítě naučí komunikovat prostřednictvím znakového jazyka, stejně jako oni. Jejich komunikace je poté plnohodnotná, jak v dětství, tak i v dospělosti. (Redlich, 2008). Pokud si však dítě dostatečně neosvojí znakový jazyk, mezi ním a rodičem může vzniknout komunikační bariéra. V celé situaci také záleží na tom, zda má dítě slyšící či neslyšící sourozence, jestli se rodiče hlásí ke skupině Neslyšících a jejich dítě je k tomu také vedeno a zda se setkávají s jinými neslyšícími lidmi. Všechny tyto případy mohou ovlivňovat dítě a především jeho vztah k znakovému jazyku.

Slyšící dítě může také vidět, že mu rodič rozumí pouze pomocí odezírání, tudíž může odmítat, naučit se složitý znakový jazyk. Část těchto dětí však v dospělosti pochopí, že se tento jazyk přesto chtějí naučit a začnou se v něm zdokonalovat pomocí různých kurzů, či jsou více v kontaktu s neslyšícími. (Televizní klub neslyšících, 2005, online).

3.2 Bilingvismus a bikulturnost

Podle Dvořáka (2007) je **bilingvismus** dvojjazyčnost nebo dvojjazykovost. Znamená to tedy, že jedinec užívá aktivně dva jazyky. Obvykle se jedná o jazyk mateřský a jeden jazyk cizí. Jabůrek (1998) uvádí, že bilingvismus znamená schopnost používat dva jazyky. Jedinec musí umět tímto druhým jazykem mluvit, číst či psát. Nikoho však v dnešní moderní době nepřekvapuje, že většina světové společnosti je bilingvní. Stále větší množství lidí cestuje, popřípadě uzavírá manželství s lidmi jiné národnosti, tudíž navzájem poznávají svou kulturu, tradice a respektují se. Automaticky se tak stávají bilingvní a bikulturní. Děti mají tedy rodiče, kteří mají každý jinou národnost a od raného věku se učí dva jazyky.

Stejně tak sem patří i slyšící děti neslyšících rodičů. Tyto děti mají možnost osvojit si již v raném dětství dva jazyky. Pro tyto děti je to daleko snadnější a bez námahy. Daleko těžší to pro ně v dospělém věku. Sovák (1984) k tomu tématu uvádí, že dvojjazyčná výchova je úspěšná pokud se koná mateřskou metodou. Dítě se učí od počátku rozvoje řeči komunikovat dvěma jazyky. „(...) *bez překládání jazyka do jazyka.*“ (Sovák, 1984, s. 202). Druhou metodu vysvětluje Vyštejn (1995). Tato metoda se jmenuje nepřímá, kdy druhý jazyk navazuje na ten první, až po zafixování prvního, tedy mateřského jazyka.

„*Pokud mluvíme o bilingvistu neslyšících, máme na mysli znalost a používání znakového jazyka a mluveného jazyka majoritní společnosti země, ve které žijí.*“ (Jabůrek, 1998, s. 9). Redlich (2008) k tomuto dodává, že opravdový bilingvismus je možný jen u některých slyšících dětí neslyšících rodičů, protože psaní či mluvení ve většinovém jazyce, je u většiny neslyšících na velmi nízké úrovni a většinou se nejedná o efektivní komunikaci.

Gavelčíková (2003) uvádí, že je potřeba, aby v bilingvální výchově nedocházelo ke střídání rolí rodičů. Pro dítě je pak velmi těžké se orientovat v komunikaci. To jestli je dítě bilingvní určí zejména rodina, způsob vybrané komunikace a prostředí, ve kterém dítě žije. Dále ještě prarodiče a sourozenci. Velký rozdíl bývá v tom, zda jsou v rodině všichni neslyšící včetně prarodičů, nebo zda má slyšící dítě i slyšící sourozence.

Redlich (2008, s. 28) k tématu bilingvistu slyšících dětí neslyšících rodičů uvádí: „*Otázkou však zůstává, zda se u některých dětí spíše nejedná o funkční užívání českého jazyka na jedné straně a jazykové směsi českého znakového jazyka a mluvené češtiny na straně druhé. V každém případě si však dítě osvojí minimálně dva způsoby komunikace, které může střídát v závislosti na tom, zda mluví se svými rodiči (popř. jinými neslyšícími lidmi), nebo s lidmi slyšícími.*“

Kromě toho, že se dítě od narození setkává se dvěma jazyky, poznává také dvě rozdílné kultury, čemuž říká **bikulturnost**. Kultura odráží veškeré aspekty života určité skupiny lidí, do které jedinec náleží. Jedná se o uspořádání skupiny, pravidla, způsoby chování, víru, hodnoty a třeba tradice. Většina těchto aspektů se předává z generace na generaci. Může to být i podvědomě, že se chováme podle pravidel dané skupiny.

Grosjean (1992) uvádí, že neexistuje žádný jedinec, který je stoprocentně bikulturní, stejně jako jedinec, který je stoprocentně bilingvní. Uvádí, že téměř u každého jedince převládá více jedna z kultur, zkrátka k jedné kultuře táhne blíže, většinou je to tak, v které je vychováván. Grosjean vidí hlavní rozdíl mezi bilingvním jedincem a bikulturním jedincem převážně v tom, že bilingvista může jeden z jazyků potlačit v určité situaci,

zatímco bikulturní jedinec nikdy nemůže potlačit své chování, které získal v dané kultuře, či zvyky a rysy dané kultury, pokud se vyskytne v monokulturním prostředí.

Bikulturní výchova vede dítě k hlubšímu pochopení jednotlivých kultur. Můžeme říci, že tímto rodič přispívá převážně k tomu, aby mělo dítě tolerantnější přístup ke kultuře, tradicím i lidem, kteří uznávají jinou kulturu než on. Člověk, který detailně pozná dvě kultury, tedy bikulturní člověk, je obohacen o poznatky, zážitky a jak již bylo zmíněno, chová se k lidem z odlišného prostředí tolerantně.

Bohužel má tento typ výchovy i svá negativa. *„Tak jako výhody, může mít i výchova dětí v národnostně smíšeném manželství i nevýhody, mezi něž můžeme pokládat například problémy v komunikaci s prarodiči (jazyková bariéra) nebo to může být odlišný pohled na výchovu ze strany rodičů“* (Gillernová, 2011, s. 103).

Harding – Esch a Riley (2008) uvádí, že v souvislosti s dvojí kulturou může dojít i k tzv. kulturnímu šoku. Jedinec se ocitne v nové kultuře, která je odlišná od té, v které vyrůstal. Týká se to především lidí, kteří se s novou kulturou či jazykem seznamují v dospělosti. *„Kulturní šok můžeme nazvat nemocí z povolání lidí, kteří byli náhle přesunuti do ciziny, ... urychluje ho úzkost ze ztráty všech známých znaků a symbolů společenského kontaktu ... z toho, že jste přišli o veškerou podporu a propadáte frustraci“* (Harding-Esch & Riley, 2008, s. 65).

3.3 Kompetentnost dítěte v roli tlumočnicka

Neslyšící rodiče se nemusí naučit tak dobře mluvit, aby mohli komunikovat se svým okolím bez tlumočnicka. Proto dostávají slyšící děti neslyšících rodičů specifický úkol a zároveň roli. Roli komunikačního zprostředkovatele – tedy tlumočnicka. Někteří rodiče si nechávají tlumočit od svého dítěte proto, aby nemuseli požádat o pomoc jiného dospělého člověka. Někdy své rozhodnutí omlouvají tím, že jde o interní věc rodiny a i v rámci rodiny, by se to mělo řešit.

„Slyšící děti začínají svým neslyšícím rodičům tlumočit velmi brzy.“ (Redlich, 2004, s. 59). Podle odborníků tyto děti začínají tlumočit již od čtyř let věku. *„Tyto děti kromě toho, že svým rodičům zprostředkovávají komunikaci se slyšícími lidmi, také jim pomáhají zorientovat se ve vzniklé situaci, zajišťují např. písemnou komunikaci s úřady - vyzvedávají a vyplňují formuláře apod.“* (Redlich, 2004, s. 59).

Správný tlumočnick by měl mít profesionální přístup, jak ke svým klientům, tak k celkovému tlumočení, proto je jasné, že nezralé dítě takové kompetence nemá a navíc

nedokáže být během komunikace neutrální. Dítě není psychicky ani jazykově vybaveno. Navíc je dítě sociálně nezralé, aby například vzniklou situaci pochopilo a správně přetlumočilo. Během komunikace, kterou vedou dospělí, se mohou objevit cizí termíny či slova, kterým dítě nerozumí a má zkreslený obraz o tomto sdělení. Také vztah dítěte s rodiči není pouze čistě profesionální.

Většina neslyšících rodičů či neslyšících dospělých přijímají tlumočení od dítěte s rezervou. „*Dítě není jazykově a komunikačně kompetentní splnit daná očekávání okolí. Pro dítě je toto vše psychicky velmi náročné a má z těchto situací negativní pocity. Drobná psychologická traumata vytvářejí jednu trvale nepříznivou životní atmosféru.*“ (Matějček, 1995, s. 19).

V dětství se nakumulují negativní pocity, zkušenosti a ovlivní jeho harmonický vývoj. Tento narušený vývoj se může v dospělosti projevit různými psychickými problémy. Tato zkušenost může ovlivnit vztah k rodičům, výchovu vlastních dětí či celkovou komunikaci s lidmi. Některé výpovědi, které musí dítě tlumočit. Mají emoční podtext. Dítě je zmatené a neví, ke komu se emoce vztahují a automaticky si je vztahuje na sebe.

Na druhé straně někteří odborníci však uvádějí, že tato role pro dítě přináší velmi bohaté zkušenosti a rozšiřuje jeho obzory. Především rozvíjí jeho komunikační schopnosti, rozšiřuje slovní zásobu a pěstuje v dítěti samostatnost, aby bylo v pozdějším věku schopné řešit různé problémy.

3.3.1 Důsledky tlumočení v dětství projevující se v dospělosti

Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, dospělí slyšící člověk, který má neslyšící rodiče si může začít uvědomovat a připouštět si, že jeho dětství nebylo nějakým způsobem ideální. Miller doporučuje lidem, kteří mají negativní zážitky z dětství, aby se se svou minulostí vyrovnali terapeutickou metodou. Tato metoda spojuje pocity z negativní situace s pocity, které jsou v současnosti. „*Čím více dřívějších pocitů si dokážeme připustit a prožít, tím jsme silnější a ucelenější. Ziskáváme tak schopnost vystavit se pocitům nejtěplejšího dětství a prožít si svoji tehdejší bezmocnost, což opět posiluje naši jistotu.*“ (Miller, 2001, s. 19).

Slyšící člověk, který má neslyšící rodiče, by tak mohl pochopit, proč se v některých situacích chová právě takto. Mohl by porozumět tomu, proč má například neustále tendenci

přebírat zodpovědnost za své rodiče i za cizí lidi. Proč má určité komunikační problémy a proč mu je třeba nepříjemně být ve společnosti neslyšících lidí.

3.4 Organizace v České republice podporující neslyšící rodiče

V současné době se o problematice slyšících dětí neslyšících rodičů mluví stále více, než tomu tak bylo v minulosti. V České republice můžeme nalézt o této problematice velké množství informací. Objevuje se nová literatura, ale i přes to, se těmto dětem věnuje jen malé množství autorů. Vznikají organizace, které pomáhají neslyšícím rodičům, jak správně rozvíjet své děti ve všech oblastech a hlavně tyto děti sdružovat. Bohužel však stále neexistuje žádná takováto organizace v České republice, která by se věnovala slyšícím dětem neslyšícím rodičům. U nás jsou pouze organizace a střediska, která jsou vytvořená pro potřeby slyšících rodičů, které mají neslyšící děti, či pro neslyšící a jejich blízké. Díky nim nejsou v neřešitelných situacích sami a mohou vše s pomocí zvládnout.

3.4.1 CODA

Zkratka CODA znamená „Children Of Deaf Adults“, tato organizace označuje slyšící potomky neslyšících rodičů. Původně bylo toto sdružení založeno pro dospělé potomky neslyšících rodičů v USA. Postupně začala vznikat další národní sdružení v těchto státech: Anglie, Argentina, Austrálie, Belgie, Brazílie, Dánsko, Finsko, Holandsko, Irsko, Izrael, Japonsko, Kanada, Španělsko.

Mezinárodní nezisková organizace CODA byla založeno v roce 1986 v USA. Sdružuje potomky neslyšících rodičů ze všech zemí světa.

Preston (2001) uvádí, že CODA je organizace, která má několika letou tradici a její členové žijí v různých koutech světa. Aktivní členství je přístupné pouze slyšícím dětem, jejichž alespoň jeden rodič je neslyšící. Všichni členové jsou starší 18-ti let. Cílem této organizace je vzájemně sdílet životní zkušenost z prostředí dvou kultur prostřednictvím různých konferencí, působením neziskových organizací a občanských sdružení.

Gavelčíková (2004) charakterizuje sdružení CODA takto: *„Jedná se o aktivní organizaci, jež se spolupodílí na mnoha výzkumech v oblasti znakového jazyka, psychologie, sociologie apod. Nabízí poradenské služby, pořádá různé semináře, společenské akce, kurzy znakového jazyka, setkání rodičů s dětmi atd. Nefunguje samoučelně, snaží se rozšířit prostřednictvím médií, především internetu, povědomí laické veřejnosti o kultuře Neslyšících, podává nejnovější informace z oblasti znakového jazyka a přibližuje slyšícím lidem život Neslyšících. Veškeré jejich úsilí směřuje k zachování,*

podpoře a rozvoji dvojího kulturního a jazykového dědictví slyšících dětí neslyšících rodičů.“

CODA sdružení pořádá pro své členy různá setkání, např. každoroční mezinárodní konferenci, kde se setkávají CODA jedinci z celého světa.

Horáková (2008) upozorňuje, že další existující pojem KODA (Kids Of Deaf Adults), který bývá často s pojmem CODA zaměňován. Jedná se o pojmenování organizace jedinců mladších 18 let, kteří mají neslyšící rodiče, zatímco sdružení CODA je určeno pro potomky neslyšících rodičů, kteří již dosáhli věku 18 let a dobrovolně se rozhodli stát se členy této skupiny.

KODA organizace pořádá prázdninové a víkendové pobyty, pikniky a setkání slyšících dětí neslyšících rodičů, pro které je velmi důležité podělit se o své osobní zkušenosti s ostatními dětmi, které pocházejí ze stejného prostředí. Služby jsou nabízeny i jejich neslyšícím rodičům, kteří jsou za podpory této organizace připravováni na různé okamžiky, které mohou při výchově nastat. (Horáková, 2008).

V České republice se této problematice nejvíce věnuje Karel Redlich, který sám pochází z neslyšící rodiny. První setkání CODA jedinců z ČR se konalo v květnu 2008 v Praze. Na tomto setkání se mimo jiné diskutovalo také o návrhu založení sdružení slyšících potomků neslyšících rodičů v České republice. V roce 2008 bylo na Ministerstvu vnitra zaregistrováno občanské sdružení CODA – slyšící potomci neslyšících rodičů, o.s. (CODA, o.s.).

Cílem toho sdružení je hájit a prosazovat zájmy slyšících potomků neslyšících rodičů, rozvíjet uvědomění neslyšících rodičů, potažmo členů komunity Neslyšících, informovat slyšící lidi o jazyku a kultuře komunity Neslyšících, podporovat profesionální činnost tlumočnicků pro neslyšící lidi a zamezovat zneužívání slyšících dětí k tlumočení mezi jejich neslyšícími rodiči a slyšící veřejností, navazovat a udržovat vztahy s organizacemi podobného zaměření na národní a mezinárodní úrovni.

3.4.2 Středisko rané péče TAMTAM

Významnou organizací v České republice, kterou jsem jako poslední zařadila do své práce a má nezastupitelnou úlohu při poskytování poradenských a sociálních služeb neslyšícím rodičům, je **Středisko rané péče Tamtam** s hlavním sídlem v Praze a pobočkou v Olomouci. Středisko rané péče Tamtam jediné v České republice poskytuje sociální služby rané péče rodinám, kterým se narodilo dítě se závažným postižením sluchu

nebo s kombinovaným postižením. Služby jsou nabízeny také rodinám, které mají dítě se závažnou poruchou vývoje řeči. Péče je poskytována dětem do šesti let. V roce 2003 Středisko zahájilo služby poskytované neslyšícím rodičům a to od doby těhotenství matky, přes porod až do doby, kdy je narozenému dítěti vyšetřen sluch. Klienty Střediska Tamtam se mohou stát neslyšící rodiče bez ohledu na to, zda je jejich dítě neslyšící či nikoliv. (Středisko rané péče Tamtam, online)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4. Komunikace slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči

Pro každého rodiče, kterému záleží na rozvoji svého dítěte, je zcela přirozené s dítětem komunikovat od narození. Slyšící rodič naslouchá prvnímu žvatlání svého dítěte a díky zpětné sluchové kontrole tak může ovlivňovat jeho mluvní projev. Položila jsem si otázku, jak je tomu, pokud se neslyšícímu rodiči narodí slyšící dítě. I neslyšící rodiče mají bezesporu touhu i povinnost naučit své dítě rozumět řeči a komunikovat. Hlasové projevy dítěte ale neslyší. Otázka, na kterou jsem si nedokázala odpovědět, mě přivedla k myšlence věnovat se této problematice v bakalářské práci.

4.1 Metodologie

Teoretické poznatky jsou v následující kapitole rozšířeny o praktické zkušenosti podložené kvalitativním výzkumem. Kvalitativní výzkum je prezentován třemi případovými studii. K jejich zpracování jsem zvolila následující techniky: Polostandardizovaný rozhovor se slyšícími dětmi. Přímé pozorování dětí v jejich přirozeném prostředí a nepřímé pozorování prostřednictvím rodičů dětí.

Kvalitativní výzkum

Pro své šetření jsem zvolila kvalitativní výzkum. Podle Gavory (2000) je cílem kvalitativního výzkumu porozumět lidem a událostem v jejich životě. Kvalitativní výzkumníci se soustřeďují spíše na subjektivní svět osob. Proto je nejlepším nástrojem zkoumání vlastní úsudek a zkušenosti výzkumníka. Přesto ale kvalitativní výzkum používá metody, které mají ustálené kroky.

Disman (2009, s. 285) uvádí definici kvalitativního výzkumu takto: ...*“Kvalitativní výzkum je nenumerické šetření a interpretace sociální reality. Cílem tu je odkrýt význam pokládaný sdělovaným informacím.”*

Švaříček (2007) uvádí, že kvalitativním výzkumem chápeme jakýkoliv výzkum, u kterého se výsledků nedosahuje pomocí statistických procedur.

„Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o

názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“ (Hendl, 2005, s. 50).

Výhoda kvalitativního výzkumu je schopnost popisovat uvedený jev zcela pravdivě a s terminologií, kterou používá zkoumaná skupina. S výzkumem můžeme nadále pracovat a kdykoli do něho vstoupit. Také můžeme čerpat ze svých pocitů během výzkumu a s nimi data rozšířit či obohatit.

Disman (2009, s. 286) vysvětluje: *„že cílem kvalitativního výzkumu je vytváření nových hypotéz, nového porozumění, vytváření teorie.“*

Charakteristické pro kvalitativní výzkum je, že výzkumné otázky je možné v průběhu prováděného výzkumu doplňovat.

Polostandardizovaný rozhovor

Technika polostandardizovaného rozhovoru je vhodná, pokud chci rozhovor někam směřovat, ale také mohu nechat prostor, protože jsem odhadovala, že respondenti budou mít, co říct.

Žižlavský (2004) uvádí, že polostandardizovaný rozhovor se skládá z otázek, které jsou řazeny tak, aby na ně všichni respondenti odpovídali ve stejném pořadí. Formulace otázek jsou takové, aby se všech respondentů ptaly stejným způsobem. Otázky jsou napsány v konečném znění ještě před vlastním dotazováním. Pokud jsou pokládány dodatečné otázky, kterými při rozhovoru vyjasňujeme respondentovi předem formulované otázky, musí být přepsány spolu s odpověďmi. Polostandardizovaný rozhovor by měl minimalizovat vliv tazatele. Je také zárukou, že od jednoho respondenta nebude získáno více informací než od druhého respondenta. Slabinou polostandardizovaného rozhovoru je to, že výzkumník nemůže sledovat témata, která nebyla předvídána před zahájením rozhovoru.

Přímé a nepřímé pozorování

Pozorování je záměrným, cílevědomým a plánovaným sledováním určitých jevů. Pozorování je základní metodou, která je součástí všech dalších metod. Jde o přirozenou metodu, která je používána v běžném životě a proto je určitým problémem, že má většina lidí pocit, že pozorovat umí, pokud vidí a slyší. Pozorování však umožňuje zachytit pouze vnější vzhled a chování verbálních projevů. Pozorovatel může být ovlivněn subjektivními vlivy, proto je nutné být pro pozorování co nejobjektivnější.

Pozorování může být přímé a nepřímé. Při přímém pozorování je pozorovatel přítomen dění, ale nesmí do něj nijak zasahovat. Tento typ pozorování se může stát rovněž zúčastněným pozorováním, kdy se pozorovatel účastní dění. Je důležité mít na mysli, že přítomnost pozorovatele může dění měnit, ať se pozorovatel účastní či nikoli.

Nepřímé pozorování znamená, že pozorování probíhá bez přítomnosti pozorovatele. K zachycení pozorovaného jevu či situace může pozorovatel použít prostředky jako např. videozáznam. Nepřímé pozorování bývá nejčastěji doprovodným jevem další techniky, nejčastěji rozhovoru. Nejde o systematické pozorování jevů. (Gulová, Šíp, 2013).

Případová studie

Případová studie je intenzivní studium jednoho případu, jedné situace, člověka, problému. Případová studie je kvalitativní metoda, která nám umožní důsledné porozumění zkoumaného případu. Případová studie, nebo také kazuistika je zcela obvyklou metodou v různých oborech, jako např. medicína, pedagogika, právo, psychologie či sociologie. Možnosti, které nám případová studie poskytuje, jsou skutečně hojné. Aby však byly výsledky našeho snažení platné, je třeba jako v každém jiném typu výzkumu dodržet určitý postup. Případové studie má proces sice lineární, ale opakující se. Uváděny jsou tyto základní fáze: plán, projekt, příprava na sběr dat, sběr dat, analýza a publikace výsledků. (Hendl, 2005).

4.2. Cíl výzkumu

Hlavním cílem bakalářské práce je popsat vzájemné soužití neslyšících rodičů a jejich slyšících dětí, především jejich vzájemnou komunikaci, popřípadě komunikaci s dalšími příbuznými a zjistit vliv komunikačního a jazykového přenosu neslyšících rodičů na své slyšící děti.

Dílčí cíl 1. – Zjistit skutečnost, která měla vliv na zavedení a upřednostnění určitého komunikačního prostředku.

Dílčí cíl 2. – Jaký komunikační prostředek zlepšil komunikaci v rodině a zda proběhl v rodinách i kulturní přenos na slyšící dítě.

Dílčí cíl 3. – Zpracovat základní poznatky, které budou využitelné k lepší informovanosti o problematice rozvoje řeči slyšícího dítěte v neslyšící rodině.

4.3 Předmět výzkumu

V praktické části pomocí případových studií se budu snažit nahlédnout do života slyšících potomků neslyšících dětí. V praktické části budou charakterizována specifika rozvoje řeči těchto dětí, způsoby komunikace s neslyšícími rodiči a proces osvojování mluvené řeči i znakování. Zjistit jakou pozici mají CODA potomci jako tlumočníci. Zda mají tendenci vyhýbat se některým situacím z důvodu negativních zkušeností z tlumočení v dětství.

Ve své práci se budu soustředit právě na tyto klíčové momenty a snažit se vytvořit ucelený obraz rodin, se kterými budu mít možnost spolupracovat.

Získané informace by mohly sloužit pro potřeby současných i budoucích sluchově postižených rodičů.

Kvalitativní metodou výzkumu budou porovnány dvě rodiny, které se mezi sebou neznají a bydlí od sebe několik set kilometrů. Cílové rodiny pro analýzu komunikace byly vybrány na základě věkového hlediska slyšících dětí.

Slyšící děti neslyšících rodičů jsem hledala převážně na internetových portálech, kam jsem se obrátila s prosbou o spolupráci k vypracování případových studií. Svůj požadavek jsem vložila na Facebookové stránky organizace CODA – slyšící děti neslyšících rodičů, dále na webové stránky Šance Dětem a internetové stránky Časopisu mladé rodiny máma a já. Pro vypracování případových studií se mi ozvaly tři děti, dvě dívky a jeden chlapec. Otázky pro zpracování kazuistiky jsem poslala předem na e-mail a poté jsme se s dětmi dvakrát sešly v jejich rodinném prostředí. Upozorňuji, že použítá jména neodpovídají realitě.

4.4 Charakteristika výzkumného souboru

Pro svůj kvalitativní výzkum jsem vybrala tři děti – chlapce a dvě dívky. Přestože jsou obě dívky sestry, rozhodla jsem se je zařadit do výzkumu a o to detailněji se seznámit s jejich rodinnou situací, rodinnými příslušníky a vzájemnou komunikací mezi nimi. Všechny tři děti jsou adolescentního věku a navštěvují běžnou střední školu či gymnázium. Chlapec má školu v místě bydliště, dívky dojíždějí pár kilometrů. Starší ze sester, Denise, bylo letos 17 let. Mladší, Natálie, letos oslavila 16té narozeniny. Chlapec, Jakub, je stejně starý jako Natálie. Ani jedno dítě nemá žádnou sluchovou ani jinou zdravotní vadu. Rodiče chlapce i dívek jsou neslyšící.

Měla jsem velké štěstí, že mě obě rodiny velmi srdečně přijaly a daly mi možnost nahlédnout do soukromí. Celý výzkum probíhal v přátelské atmosféře, zejména díky rodičům dětí. Komunikace s dětmi probíhala mluvenou formou s podporou základních znaků českého znakového jazyka, občas děti při mluvení znakovaly. Využívala se také prstová abeceda. Otázky jsem položila i rodičům v psané podobě.

Sledované rodiny mi umožnily seznámit se s jejich domácím prostředím, navštívit školy, do kterých děti dochází. Pozorovala jsem způsoby komunikace rodinných příslušníků mezi sebou, zejména komunikaci dětí s neslyšícími rodiči a slyšícími vrstevníky, dále jejich chování v běžných denních situacích.

4.5 Případová studie 1,2

Vzhledem k tomu, že výzkumné šetření bylo prováděné u třech dětí a pouze ve dvou rodinách, na začátku kapitoly uvádím společnou rodinnou anamnézu děvčat, které jsou sestry, ale následné údaje budou zpracovány u všech dětí samostatně.

Rodinná anamnéza

Děvčata vyrůstají nedaleko Brna v malé vesničce v úplné rodině. V rodině jsou celkem čtyři. Děvčata bydlí ve stejném domě, jako rodiče jejich matky. Jsou v častém kontaktu a vzájemně se navštěvují. Děvčata v podstatě vyrůstají od malička i s prarodiči. Prarodiče matky i otce jsou slyšící a nevyskytuje se u nich žádný typ narušené komunikační schopnosti. Otec dětí má neslyšící sestru, stejně jako on se narodila se sluchovou vadou progredujícího charakteru, která vyústila k praktické hluchotě. S prarodiči z otcovy strany se děvčata setkávají ne příliš často, stejně tak s celým příbuzenstvem. Hlavním důvodem je delší vzdálenost jejich bydliště. Kromě sestry otce nikdo z rodiny nemá narušenou komunikační schopnost. Matka děvčat má slyšícího bratra a ani nikdo jiný z příbuzenstva nemá sluchovou vadu.

Matka děvčat je prelingválně neslyšící. Byla jí stanovena diagnóza percepční hluchoty. Vyrůstala v době, kdy se výuka znakového jazyka ještě příliš nepodporovala. Sluchově postižené děti v té době, byly vedeny k osvojování si mluvené řeči a schopnosti odezírat. Slyšící rodiče matky se nikdy znakový jazyk nenaučili a dodnes ho nepoužívají. Tudiž byla matka vychovávána v mluvícím prostředí orální metodou. S rodiči od mala komunikuje mluvenou řečí podporovanou odezíráním. Úroveň jejich řečových schopností je dobrá a schopnost odezírat je na velmi dobré úrovni. S děvčaty komunikuje smíšeným

způsobem. Někdy volí mluvenou řeč, jindy znakový jazyk. Sama považuje mluvený český jazyk za mateřský. Když byla děvčata malá, mluvila na ně za doprovodu jednoduchých znaků znakového jazyka.

Rodiče matky mají pedagogické vzdělání. Matka se při svém středoškolském studiu musela spokojit s úzkou nabídkou středních škol a učilišť pro sluchově postižené studenty. Proto si své vzdělání začala rozšiřovat později. Nejdříve se vyučila dámskou krejčovou a po revoluci byla přijata bez maturity, jako výjimka, na bakalářský obor brněnské JAMU, obor Výchovná dramatika neslyšících. Chybějící maturitu si doplnila na Střední odborné škole v Berouně. Vždy chtěla být učitelkou, proto musela vystudovat ještě jednu střední školu a složit druhou maturitní zkoušku. Zkoušku složila na Střední pedagogické škole v Hradci Králové. Nyní pracuje jako učitelka v mateřské škole pro sluchové postižené.

Jak již bylo uvedeno, otec děvčat je postlingválně neslyšící. Narodil se s vadou sluchu, která po 10. roce života vyústila k postupnému ohluchnutí. Od patnácti let prakticky neslyší a nepoužívá žádná sluchadla. V dětství si osvojil mluvený jazyk i s gramatikou. Jak sám přiznává, schopnost hovořit mluvenou řečí mu zůstala zachována, ale občas mu někteří lidé nerozumí. Psaná forma českého jazyka mu nedělá žádné obtíže. Při komunikaci se slyšícími, kteří mu nerozumí nebo nedokáží odezírat, využívá poměrně často psanou formu. Přednost ale dává mluvené řeči. Od dětství se učil odezírat. Právě na odezíráni se při komunikaci spoléhá nejvíce. Znakový jazyk se začal učit až na vysoké škole od svých spolužáků. Pokud je na úradě, či na jednání, rád využívá služeb tlumočnicků znakového jazyka. Díky nimž se cítí při komunikaci se slyšícími jejich plnohodnotným partnerem. Při komunikaci se svými dětmi využívá mluvení i znakování a spoléhá také na odezíráni.

Otec dětí vystudoval Gymnázium pro sluchově postiženou mládež v Praze. Poté začal studovat na několika vysokých školách najednou. Stejně jako jeho manželka vystudoval také obor Výchovná dramatika neslyšících na JAMU. Během studia na JAMU zvládl dálkově vystudovat obor Speciální pedagogika na Masarykově univerzitě. Před rokem dokončil doktorské studium na Univerzitě Palackého v Olomouci. Pracoval jako učitel na základní škole pro sluchově postižené, jako odborný asistent pohybové výchovy na Divadelní fakultě na DAMU a v současnosti pracuje ve Středisku pro pomoc studentům se specifickými potřebami na Masarykově univerzitě.

Volný čas rodina tráví zejména sportem. Jedná se především o outdoorové aktivity. Velmi oblíbené je u nich horolezectví. Celkové vztahy v rodině jsou výborné. Rodina se necítí být příslušníky komunity Neslyšících, a proto nenavštěvuje žádné organizace určené

neslyšícím. Mezi svými přáteli však mají rodiče děvčat hodně neslyšících, se kterými se stýkají i s dětmi. Mezi slyšícími mají také své známé a přátele, ale matka děvčat má více kamarádek mezi neslyšícími. Tvrdí, že většina slyšících maminek, se kterými se setkává, jak v práci, tak u děvčat ve škole, se jí spíše vyhýbají, prý z ostychu nebo strachu z případné komunikace. Vztahy s prarodiči a širším příbuzenstvím nejsou nijak narušeny kvůli handicapu rodičů či jejich specifické komunikaci. Komunikační bariéru rodiče také občas pocítují s Natálií, která je hodně uzavřená a někdy se specifické situaci v rodině vyhýbá a nechce s rodiči kvalitně komunikovat. Dá se říci, že celá rodina i s prarodiči spolupracuje, snaží se a pomáhají si.

Případová studie 1

Dcera Denisa, 17 let

Osobní anamnéza

Těhotenství i samotný porod proběhl bez komplikací a bez problémů. Porod proběhl v plánovaném termínu. Po celou dobu těhotenství se matka netrápila otázkou, zda se jí narodí slyšící či neslyšící dítě. Jediné přání, které měla, bylo, aby se dítě narodilo zdravé. Když se narodila slyšící holčička, rodiče a zejména prarodiče z toho měli radost. Že děvčátko slyší si rodiče potvrdili ve třech měsících při vyšetření metodou BERA. Od té doby dle rodičů nebyla nutná žádná další specializovaná péče v oblasti lékařské ani poradenské. Sluch dcery byl v pořádku a osvojování mluvené řeči se věnovali slyšící prarodiče. Z tohoto důvodu matka nepovažovala za nutné kontaktovat či navštívit poradenská zařízení pro sluchově postižené. Využívat služeb logopedického pracoviště či speciálně pedagogického centra pro sluchově postižení jí přišlo vždy zbytečné. Dcera Denisa je zdravé, slyšící dítě a nemá žádné vážnější zdravotní komplikace.

Charakteristika dítěte

Denisa je rodiči popisována jako snaživé, chytré dítě s klidnou, přátelskou povahou a velkou trpělivostí. Školní práci vypracovává rozvážně, svědomitě až někdy velmi pomalu. Ve škole patří mezi aktivní děti. V kolektivu je oblíbená, ale občas volí spíše samostatné činnosti, než práci v kolektivu. Lépe se cítí mezi slyšícími dětmi. Neslyšících dětí zná jen málo, spíše děti od přátel rodičů.

Denisa navštěvuje stejně jako její sestra gymnázium v Brně. Jelikož je v prvním ročníku, adaptace na tamější prostředí proběhla celkem snadno. Vztahy s ostatními jsou

dobré, v kolektivu má spoustu kamarádek, do školy chodí ráda a těší se tam. Mimo školu navštěvuje mnoho zájmových kroužků. Jak již bylo zmíněno, upřednostňuje se výtvarně zaměřené aktivity, má ráda hudbu a zpět. Hraje na sopránovou zobcovou flétnu. Sportovním aktivitám se věnuje spíše s rodiči v jejich volném čase. U přijímacích zkoušek na gymnázium se umístila mezi prvními pěti uchazeči.

Denisa se z počátku zdála poněkud nervózní, ale po chvíli jí nedělalo problém se mnou navázat kontakt. Blíže jsme se poznávaly při prohlížení jejich kreseb, básní a rozhovoru o jejich zálibách a její sestře. Z počátku mi přišlo, že neví, jak se mnou komunikovat, i když jsem upozornila, že slyším. Střídala mluvení a mluvení se znakováním. Při komunikaci hodně dbala na oční kontakt. Před zahájením hovoru mi vždy poklepala na rameno. Je to velmi komunikativní dívka s bohatou slovní zásobou.

Vývoj motoriky

Od narození děvčátka probíhal vývoj jemné i hrubé motoriky bez obtíží. Vývoj motoriky rodiče hodnotí jako normální. Denisa začala chodit po desátém měsíci života. Lateralita je jasně vyhraněná. Má velmi ráda výtvarné činnosti, často kreslí, píše básně. Od malička ráda navlékala korálky, skládala puzzle a podobně zaměřené aktivity.

Komunikace v rodině

Od raného věku s dívkou komunikovali jak neslyšící rodiče, tak slyšící prarodiče. Zcela přirozeně si proto osvojila jak znakování, tak i mluvení. S prarodiči je zvyklá komunikovat mluvenou řečí, především s babičkou. Na začátku výchovy si rodiče mysleli, že pro dítě bude nejlepší, když bude každý z členů dodržovat jeden způsob komunikace. Matka měla znakovat a otec spíše mluvit. Oddělit se to však nepodařilo a tak začali oba způsoby prokládat. Rodiče dívku ke znakování nijak nenutili, sama si začala znaky osvojovat.

Mluvená řeč obou rodičů je kvůli sluchové vadě postižena zejména ve foneticko – fonologické jazykové úrovni. Morfologicko-syntaktická rovina jazyka u otce i matky je na trochu lepší úrovni. Hlavním důvodem je zřejmě to, že otec ohluchl a matka byla vychovávána slyšícími rodiči. Když dívka hovoří s matkou, používá znakový jazyk, který doprovází tichou mluvenou řečí. Mluví klidným tempem řeči, velmi dobře artikuluje, což je dobré pro oba rodiče kvůli odezírání. S otce komunikuje podobně jako s matkou, s tím rozdílem, že otec jí odpovídá mluvenou řečí, matka převážně znakováním. Vzhledem

k věku dívky je současná komunikace s rodiči na docela dobré úrovni. Znakování nedělá Denise žádné obtíže, zvykla si a bere to jako normální věc.

Po narození mladší sestry se komunikace v rodině nijak nezměnila. Denisa sloužila pro Natálii jako jakýsi komunikační vzor. Při společné řeči využívají mluvenou řeč. Mladší sestra neumí tak dobře znakovat jako Denisa. Proto někdy Denisa slouží jako „tlumočnick“. Tato situace je však velmi ojedinělá. Příležitostně pouze mezi rodinnými příslušníky.

Když byla Denisa malá, na všechny při komunikaci ukazovala. Později jí vysvětlili, že nemusí, protože mluví se slyšícími a oni jí slyší. Dodnes je zvyklá se na začátku hovoru daného člověka dotknout. Jediný problém se vyskytl, když Denisa docházela do mateřské školy, kde ostatním dětem poklepání na rameno a další doteky byly nepříjemné a vadily jim. Děti nechápaly, proč to dělá.

Rozumové schopnosti

Denisa nepodstoupila žádné vyšetření (psychologické, či jiné), které by vypovídalo o úrovni jejich rozumových schopností. Podle prarodičů, které mají pedagogické vzdělání, odpovídá úroveň rozumových schopností věku dívky. Svědčí o tom i přijímací zkoušky, ve kterých byla velmi úspěšná. Denisa má bezproblémový prospěch na gymnáziu. Denisa si přeje být učitelkou výtvarné výchovy. Vzor vidí v matce, která je paní učitelkou v mateřské škole. Zajímá se o to, co si matka připravuje do své třídy (pracovní list, atd.). Problém jí nedělá ani matematika. Má ráda předměty a úkoly ve kterých uplatní paměť. Od raného věku je Denisa zvědavé dítě. Často se chodila ptát na nové věci a zajímala se o ně. Díky nejrůznějším zálibám má všeobecný rozhled a bohatou slovní zásobu.

Vývoj řeči

První žvatlání se podle prarodičů objevilo kolem 7. měsíce. Od raného věku si osvojovala jak mluvenou řeč, tak základní znaky. Rodina nesledovala žádné opoždění. Před prvním rokem se objevila první gesta a poté i znaky. Začala ukazovat znaky jako např. holka, kluk, kočka, pes, ptáček, motýl, motorka, koupat se, pracovat, spát, papat, dobrou chuť, na rozloučenou mávala a posílala pusou. Následně se objevila i první slova, podle slyšících prarodičů to bylo po prvním roce života. Slova jako táta, máma, vrána, krocan, ano, ne. Největší podíl na rozvoji mluvené řeči měla matčina matka, babička, která je učitelkou českého jazyka. Zhruba od dvou let začala Denisa komunikovat kvalitní mluvenou řečí. I sama uznává, že znakový jazyk stále neumí tak dobře, jako český jazyk.

Rodiče s Denisou nenavštívili žádné logopedické zařízení. Ve výslovnosti hlásek se vyskytuje výrazná dyslalická výslovnost hlásky Ř. Výslovnost ostatních hlásek je správná. Od nástupu na gymnázium se jí rozšířila ještě více slovní zásoba a více komunikuje pouze mluvenou řečí. Matka přiznala, že nejvíce si povídá s babičkou. Určitým důvodem je pohodlnost komunikovat mluveným jazykem s prarodičem, než obtížnější verzí s rodiči. Znakový jazyk ovládá lépe než svoje sestra, ale i tak je to pro ni velmi náročné a vyčerpávající. V současné době se ale komunikace mezi Denisou a matkou vylepšuje a zkvalitňuje. Dívka vyrůstá v neslyšícím prostředí, v její komunikaci převládá mluvený jazyk a sama se řadí více ke slyšícím, než k neslyšícím. Aktivně však využívá oba jazyky, takže patří mezi bilingvní jedince, i když úroveň znakového jazyka není na takové úrovni jako jazyk český, mateřský.

Řečové schopnosti

Denisa nemá problém s navazováním kontaktů. Při rozhovorech s cizími lidmi je z počátku stydlivá. Byla hodně vedená k samostatnosti a to se také naučila. Když si na neznámého člověka zvykne a spřátelí se, dokáže rozvíjet a udržovat konverzaci i téma hovoru. Pokud něčemu nerozumí, doma či ve škole, nebojí se zeptat a vše si nechá vysvětlit. Je velmi komunikativní a ráda se dělí o své zážitky, které sděluje rodině, vyjadřuje své pocity a přání. Jak již bylo zmíněno, věnuje se psaní básním, které ráda recituje a také si všechny pamatuje. Při mé návštěvě mi dokonce jednu napsala a darovala.

Hraje na zobcovou flétnu, má smysl pro rytmus a hudební sluch. Proto jí nedělá obtíže hrát na jakýkoli hudební nástroj. Je velmi umělecky nadaná a šikovná.

Veškeré roviny řeči bych hodnotila jako nenarušené a na velmi dobré úrovni. Lexikálně – sémantickou rovinu jsem prověřila na obrázcích, které Denisa ráda kreslí a každý mi popsala, uměla pojmenovat, charakterizovat. Bylo vidět, že o své tvorbě jí nedělalo žádné obtíže mluvit i celé minuty. Slovní zásoba, jak již bylo několikrát zmíněno, je rozvinutá v mnoha oblastech a bohatá, což souvisí s širokým okruhem zájmů a zálib. Mluvní projev je velmi vyzrálý. Denisa je rozumná dívka. Když jsem jí slyšela mluvit, místy mi přišlo, že hovoří dospělá a chytrá žena. Díky mluvě prarodičů je zvyklá užívat spisovný jazyk, kterým se běžně vyjadřuje. Většinou používá rozvítené věty. V její řeči jsem nepoznala žádné dysgramatismy. Morfologicko – syntaktická rovina je nenarušená. Z hlediska foneticko – fonologické roviny jsem zaznamenala chybnou výslovnost hlásky Ř. Denisa zatím nepodstoupila žádné logopedické vyšetření.

Shrnutí případové studie 1

Během výzkumného šetření mě překvapilo, jak je Denisa velmi komunikativní a disponuje širokou slovní zásobou. I když jsou rodiče neslyšící, ve vývoji řeči a její úrovni jsem nezpozorovala žádná negativa či opoždění. Díky včasné a důsledné péči neslyšících rodičů se u dítěte řeč rozvíjela normálně, převážně i díky pomoci prarodičů. Denisa plynule přecházela z jednoho způsobu komunikace do druhého způsobu v závislosti na tom, s kým hovořila. Denisa celou specifickou situaci v rodině chápe a vnímá daleko lépe než její mladší sestra. Denisa se rodičům dokáže přizpůsobit. Při komunikaci vyžadovala oční kontakt, druhé hovořící osoby při komunikaci sledovala a využívala prvky neverbální komunikace, především dotek před zahájením konverzace. Na rozvoj mluveného jazyka měla vliv skutečnost, že byla od raného věku v kontaktu několik hodin denně se slyšící společností. Jak v kolektivu ve školce či škole, tak se svými prarodiči. Rodiče dívku ke znakování nijak nenutili, sama si začala znaky osvojovat. S matkou hovoří znakovým jazykem, který doprovází mluvenou řečí. Denisa velmi dobře artikuluje. Znakování dívce nedělá obtíže, zvykla si a bere to jako normální věc. Občas se stane, že slouží jako „tlumočnick“, většinou mezi matkou a mladší sestrou. Tato situace je pouze mezi rodinnými příslušníky a je ojedinělá. Sama uznává, že znakový jazyk stále neumí tak dobře, jako jazyk český. Ovšem stále ho ovládá lépe, než její sestra. Oba jazyky využívá aktivně, tudíž patří mezi bilingvní jedince.

Případová studie 2

Dcera Natálie, 16 let

Osobní anamnéza

Průběh těhotenství probíhal v pořádku, jen v 7 a 8. měsíci byla matka pod zvýšeným dohledem lékařů, kdy u ní probíhalo rizikové období. Stejně přání měli rodiče i u druhého dítěte, hlavně aby byla druhá dcera zdravá. Rodiče se shodli, že by jim nevadilo, kdyby se druhá dcera narodila neslyšící. Rozdílný názor však měli rodiče ze strany matky, kteří si přáli, aby i druhá vnučka byla slyšící. Porod nakonec proběhl v plánovaném termínu a bez žádných komplikací. Jediné vyšetření, kterému se druhá dcera podrobila, bylo vyšetření stavu sluchu metodou BERA, stejně jako její sestra. Vyšetření proběhlo, když byly dívce tři měsíce. Toto vyšetření stanovilo, že je dívka slyšící. Žádné jiné vyšetření dívka nepodstoupila. Stejně jako v případě starší sestry, rodiče nepovažovali za nutné navštívit žádné logopedické či poradenské zařízení pro sluchově postižené. Dívka neměla žádnou odchylku ve vývoji. Dívka má zdravotní komplikace – astma a alergie. V období puberty měla rodina podezření na poruchy příjmu potravy, které se nakonec nepotvrdily.

Vývoj motoriky

Dívka patřila od raného věku mezi hyperaktivní děti, proto se i motorika rozvíjela velmi rychlým tempem. Dívka patří mezi energické a veselé děti. Od malička Natálie preferuje při všech činnostech pravou ruku. Kreslení ani malování nepatří mezi její oblíbené činnosti, čímž se liší od své sestry. Daleko více preferuje různé společenské hry s přáteli, či na počítači. Ráda skládá puzzle, staví a lepí různé modely. Má ráda manipulaci s malými a velmi drobnými předměty. Má velké nadání na nejrůznější pohybové aktivity. Je mrštná a své pohyby dokáže dokonale korigovat. Mezi její zájmy patří i tanec.

Charakteristika dítěte

Jak již bylo uvedeno výše, Natálie patří mezi živé a odvážné děti. Je aktivní a má velké množství energie, kterou nejraději přeměňuje do pohybových či sportovních aktivit. Často se stává, že jedná zbrkle a má ráda, když má vše svůj rychlý ráz. Často se stává, že s rodiči komunikuje příliš rychle, rodičům se nedaří odezírat a Natálie je vzteklá a naštvaná. Jedná nedočkavě a stojí si pevně za svým názorem.

Natálie navštěvuje stejné gymnázium jako její sestra. Obě chodí do stejné třídy. Natálie je sice o necelý rok mladší než Denisa, ale přesto jsou obě ve stejné třídě. Denisa byla o rok déle ve školce, zřejmě to byl účel rodičů, aby byly sestry spolu a byly si blízké. Adaptace na nové prostředí a kolektiv proběhla z počátku s menšími obtížemi. Párkrát se Natálie vrátila domů s pláčem, že si se spolužáky nerozumí, že kdyby tam neměla sestru, už by do třídy nechtěla chodit. Po pár měsících si dívka zvykla a kolektivu se přizpůsobila. I přes počáteční obtíže si nakonec oblíbila kolektivní hry, nejvíce v tělesné výchově. Při individuálních úkolech je samostatná a pracuje pečlivě, někdy však zbytečně rychle a zbrkle. Nyní se mezi spolužáky cítí dobře a je oblíbená. Často projevuje svůj suverénní přístup, většinou při navazování nových kontaktů. Ráda mezi ostatními vyniká. Ve velkém množství situací zbytečně hazarduje, jen proto, aby si jí ostatní všimli. Je nebojácná. Pokud je hezké počasí, ráda svůj volný čas tráví venku v přírodě. Chodí se procházet, nebo jen tak relaxuje na louce či v lese. Jak sama říká, dává jí to hodně energie, kterou pak může přenést do sportu.

Ve škole si na její chování nikdy nestěžovali, jen informovali rodiče, že je někdy vznětlivá. Jak jsem již zmiňovala, Natálie má ráda jakýkoli druh pohybové aktivity či sportu. S rodiči a sestrou jezdí na výlety po celé republice, věnují se turistice a outdoorovým sportům. Navštěvuje Sokol, kam chodí cvičit. Aktivity zaměřené na výtvarné umění jí nebaví. Nerada zpívá a nehraje na žádný hudební nástroj.

Zpočátku naší společné komunikace se Natálie chovala odtažitě, zdrženlivě a nejistě. Poté se bariéra prolomila a začala se mnou velice suverénním způsobem komunikovat. Měla radost, když se dozvěděla, že jsem slyšící. Je zvyklá komunikovat pouze mluveným jazykem. Na rozdíl od Denisy se mnou Natálie při komunikaci nepoužívala znakový jazyk, pouze mluvila. Všimla jsem si, že při vzájemné komunikaci neudržovala oční kontakt. Někdy ani nekomunikovala tváří v tvář, což se mi v případě její starší sestry nikdy nestalo. Během komunikace mi Natálie pokládala sama různé otázky. Dívka je velmi zvědavá a bystrá.

Komunikace v rodině

Způsob komunikace je smíšený. Od raného věku rodiče s Natálií komunikují oběma způsoby, jak znakováním, tak mluvením. Natálie si zvykla na častou komunikaci se svými slyšícími prarodiči a starší sestrou, která probíhá v mluveném jazyce. Občas se dá

komunikace mezi Natálií a rodiči označit jako problematická. Natálii komunikovat pomocí znakového jazyka nebaví a téměř ho nepoužívá. Rodiče jí často nerozumí. Natálie bývá naštvaná, že si s rodiči nerozumí, protože jsou neslyšící. Vzniká mezi nimi nedorozumění a starší dcera poté slouží jako „tlumočnick“. Rodičům je líto, že komunikace s mladší dcerou není tak kvalitní, jako s dcerou starší. Rodiče si myslí, že je to zapříčiněno věkem a delším trváním období pubescence. Stále doufají, že se jednou dcera naučí plně ovládat znakový jazyk a komunikace se usnadní. Stále jí opakují, že musí znakovat, nebo alespoň při mluvení používat znaky. Někdy jí je opravdu stěží rozumět. Je velmi upovídaná, mluví velmi rychle a používá výrazná gesta. Dá se říci, že Natálie používá jednoduché znaky, jen když musí. (např. když má hlad nebo jde jíst, ukáže znak určitého jídla).

Nejvíce ze všech komunikuje se slyšícím dědečkem. Její slovní zásoba je bohatá. Rodiče s Natálií, stejně jako s Denisou, komunikují smíšeným způsobem. Když rodiče na Natálii znakují, nejspíš jim rozumí, ale odpovídat stejným způsobem se jí nechce. Mluvení je pro ni podle matky přirozenější a snadnější. Během komunikace se rodiče spoléhají na odezírání, což pro ně není někdy jednoduché, protože Natálie hovoří velmi rychle, neudrží oční kontakt, během hovoru se otáčí a zakrývá si ústa.

Celý den spolu sestry tráví hodně času, doma i ve škole. Často a rády spolu komunikují. Jejich komunikace probíhá pouze mluveným jazykem.

Rozumové schopnosti

Stejně jako v případě Denisy rodiče nepotřebovali vyhledat žádného odborníka k vyšetření intelektu mladší dcery. Vše je v nejlepším pořádku. V mateřské škole se Natálie projevila jako bystré a zvědavé dítě. Nyní má velkou potřebu komunikovat a dozvídat se nové věci. Často hovoří s dědečkem o všem, co jí zajímá. Stejně jako sestra má vynikající paměť. Ráda si čte různé časopisy i knihy. Má ráda zvířata a pár jich pěstuje i doma. S otcem sledují hvězdy, což je jejich společný zájem. Natálie umí pojmenovat velké množství hvězd a zajímá se o informace týkající se Vesmíru. Na pořady o Vesmíru se často dívá i v televizi a poté o nich ráda vypráví. Má širokou slovní zásobu a disponuje všeobecným přehledem.

Vývoj řeči

Dívka si začala osvojovat mluvený jazyk v raném věku díky slyšícím prarodičům a o rok starší sestře Denise. Jak již bylo zmíněno, se sestrou Natálie komunikuje úplně ze

všech nejvíc. Díky neslyšícím rodičům docházelo k osvojování základů znakového jazyka. Vše probíhalo nenásilně a pouhou nápodobou. Během vývoje řeči nikdo z rodiny nezaznamenal žádné opoždění. Dívka neabsolvovala nikdy žádné logopedické vyšetření.

Natálie se od raného věku vyjadřovala pomocí základních znaků znakového jazyka. Nikdo si bohužel nevzpomíná, kolik bylo Natálii měsíců, kdy použila znaky poprvé. Prý kolem desátého měsíce. První znaky, které začala používat, byly znaky slov – jíst, pít, spát. Tyto znaky používá dodnes, ale jinak pomocí znakování nekomunikuje. Kolem jedenáctého měsíce začala používat první slova, což je v běžné fázi vývoje řeči. Její první vyslovená slova byly – máma, táta, bába. Velký podíl na vývoji mluvené řeči měli prarodiče. I dnes jsou vzorem správné gramatické struktury a výslovnosti, nejen pro Natálii, ale i pro Denisu. Dívky projev je kvalitní.

Dá se říci, že potom, co se Natálie začala dorozumívat mluvenou řečí, tak stagnoval vývoj znakového jazyka. V mateřské škole se začala mluvená řeč rozvíjet výrazným způsobem a slovní zásoba se obohatila o nové výrazy. Čím více komunikovala mluvenou řečí, tím méně používala alespoň základy znakového jazyka. Její komunikace ve znakovém jazyce je na opravdu nízké úrovni. Sestra Denisa je na tom o hodně lépe. Začala znakovat mnohem dříve než sestra a ve velké míře i znakováním komunikovala. Každý člověk je ale jiný, jedinečný, takže si tyto dva případy, i když jde o sestry, nedají srovnávat. V mladším věku, když Natálie nevěděla, jak rodičům něco sdělit, nebo se jí to nedařilo, Denisa to rodičům za sestru přetlumočila. Natálie tedy ovládá mluvený jazyk daleko lépe než znakový. Během mluvení využívá i prvky neverbální komunikace. Výslovnost hlásek narušena není, objevuje se ale stejná chybná výslovnost hlásky Ř, jako u její sestry. U obou dívek je hláska špatně tvořena.

Natálie sice vyrůstá v dvojjazyčném prostředí, ale jako bilingvní dítě se neprojevuje. Prozatím komunikaci ve formě znakového jazyka odmítá a nepovažuje ji za nutnou. V rodině i díky prarodičům převládá mluvený jazyk, takže k úplnému přenosu znakového jazyka asi nedojde.

Řečové schopnosti

Natálie nemá problém s navazováním nových kontaktů. Není bázlivá, ani ostýchavá. Přirozeně komunikuje i s neznámými lidmi, lépe komunikuje spíše s dítětem než s dospělým. Krátká konverzace jí nečiní žádný problém. Ráda všem sděluje své zážitky a pocity. Nejčastěji mluvenou řečí, což je pro neslyšící rodiče dost problematické.

Nejaktivnější je Natálie při komunikaci s prarodiči, zejména s dědečkem. Často se za ním chodí radit, ohledně nových věcí, které nezná. Stejně jako starší sestra, hovoří Natálie spisovným jazykem.

Foneticko – fonologická rovina řeči je narušena pouze v chybné artikulaci hlásky Ř, která není správně vyslovována, stejně jako u Denisy. Ani jedna sestra nepodstoupila logopedické vyšetření. Slovní zásoba je bohatá a rozvinutá v mnoha oblastech, nejvíce asi ve sportu a literatuře. Zná mnoho cizích termínů, které umí vysvětlit.

Její mluvní projev je velmi výrazný, i kvůli velmi výrazné, někdy až přehnané artikulaci a gestům, které používá. Nemohu říci, že není Natálie rozumná. Je zcela jiná než její sestra. Někdy však rychleji jedná a mluví, než myslí.

Shrnutí případové studie 2

Natálie je živá a odvážná dívka. Během komunikace hovoří velmi rychle, proto mají rodiče problémy s odezírání. Natálie bývá často mrzutá, naštvaná a vzteklá. Ráda mezi ostatními vyniká a projevuje svůj suverénní přístup. Během naší společné komunikace se zpočátku chovala odtahitě, zdrženlivě a nejistě. Komunikuje pouze mluveným jazykem, znakový jazyk nepoužívá. Při vzájemné komunikaci neudrhuje oční kontakt. Dívka je zvědavá a bystrá. Komunikace dívky s rodiči se dá označit jako problematická. Komunikace pomocí znakového jazyka jí nebaví a téměř ho nepoužívá. Rodiče jí často nerozumí, vznikají spory a Natálie špatně nese, že jsou rodiče neslyšící. Rodiče si myslí, že je zapříčiněno delším obdobím pubescence. Velmi jednoduché znaky používá jen, když opravdu musí, např. když jde jíst. Rodiče jí stále opakují, že musí znakovat a nemluvit tak rychle. Natálie jim nejspíš rozumí, ale odpovídat pomocí znakového jazyka se jí nechce. Mluvení je pro ni přirozenější a snadnější. Mluvený jazyk si začala osvojovat v raném věku, díky sestře a prarodičům. Během vývoje řeči nikdo nezaznamenal žádné opoždění. V raném věku používala pár základních znaků, dnes už ne. Jakmile začala používat mluvenou řeč, znakový jazyk u ní stagnoval a je na velmi nízké úrovni. I přes to, že žije v dvojjazyčném prostředí, Natálie rozhodně bilingvní dítě není. Znakový jazyk prozatím odmítá. Její mluvní projev je výrazný, převážně kvůli gestům a artikulaci, které používá.

4.6 Případová studie 3

Jakub, 16 let

Rodinná anamnéza

Druhá vybraná rodina byla také sledována v rodinném prostředí. Všichni v této rodině se chovali během mých návštěv velmi přátelsky a mile. Byli sdílní a vstřícní. Na mé otázky odpovídali velmi trpělivě. Čas strávený v této rodině byl zajímavý.

Rodina je úplná. Otec Jakuba pochází z rozvedené rodiny. Rodiče se synem Jakubem žijí v rodinném domě ve východních Čechách. Rodiče mají ještě dceru, která je již vdaná a má dvě děti. Ani u jednoho z jejich dětí se sluchové postižení neprojevalo. Starší dcera i s dětmi bydlí ve stejném městě jako její rodiče s bratrem Jakubem, jen o pár ulic dál. Tudiž se velmi často navštěvují.

Otcovi rodiče byli slyšící a nevyskytoval se u nich žádný typ narušené komunikační schopnosti. V dospělém věku svého syna se rozvedli. Nyní jsou již po smrti. Rodiče matky byli také slyšící. Žili spolu až do úmrtí otce, který zemřel před pár lety. Matčina matka je dnes v důchodu. Celý život pracovala ve výrobě. Babička Jakuba bydlí o pár kilometrů dál než on. Často k ní jezdí na víkendy, či babička k nim. Mají spolu hezký vztah. Jakub má babičku velmi rád, je to jediný jeho prarodič.

Matčina matka byla přítomna během mé návštěvy a také odpovídala na mé dotazy. Rodina se s babičkou často navštěvuje. Babička je na svůj věk velmi aktivní a za rodinou dojíždí téměř každá druhý den na kole z vesničky, která je vzdálená necelých pět kilometrů.

Matka Jakuba je neslyšící od narození. Má diagnostikovanou praktickou hluchotu vlivem protražovaného porodu, kdy došlo k nedostatku kyslíku v mozku. Matka pochází z dvojčat. Její o pár minut mladší bratr je slyšící, bez jakéhokoli zdravotního postižení. Otec matky již nežije. Celý život pracoval jako dělník ve velmi hlučném prostředí. V posledních letech života se u něj vyskytla klasická presbyakuzis. Zřejmě jako následek práce ve velmi hlučném prostředí. V rodině se u nikoho, krom matky, sluchové postižení nevyskytlo.

Matka navštěvovala mateřskou i základní školu pro jedince se sluchovým postižením. Základní škola se z části zaměřovala na orální řeč a odezírání. V té době ještě nebylo moc informací o českém znakovém jazyce. Znakový jazyk se naučila z komunikace se spolužáky, která probíhala tajně. Děti, které znakovaly, byly trestány. Po základní škole

matka nastoupila na odborné učiliště pro sluchově postižené do Prahy, kde se vyučila švadlenou.

Nyní je matka v částečném invalidním důchodu. Má časté problémy se zády, trpí velkými bolestmi. I přes to, že je v částečném invalidním důchodu, dokázala získat zaměstnání na plný pracovní úvazek, ve svém oboru, který vystudovala. Pracuje tedy jako švadlena. Doma obstarává všechny domácí práce. Šití jí baví tak moc, že dokonce i sousedům z okolí šije či upravuje oblečení. Když nešije, hlídá děti své starší dceři.

Se svým neslyšícím manželem komunikuje pouze formou znakového jazyka. Psaná forma českého jazyka matce příliš problémů nedělá. Velmi často jí využívá, např. když úředníci nerozumí, co jim chce sdělit. Dříve ji k lékaři doprovázela matka, dcera, či syn Jakub. Dnes se u lékaře domluví, ale na úřadech občas využije službu tlumočnicka, pokud Jakub nemá čas, aby šel s ní. Funkci tlumočnicka občas zastávala pracovnice centra pro jedince se sluchovým postižením, které je poblíž jejich bydliště. Zejména syn matku zastupuje v telefonické komunikaci např. s telefonními operátory pro vyřizování požadavků. Do školy k Jakubovi na třídní schůzky nechodí. Třídní učitelka vždy pošle email o prospěchu s dalšími důležitými informacemi, týkajícími se Jakuba. Další komunikační prostředek, který využívá je email či Facebook. Tvrdí, že díky těmto informačním technologiím se snadněji začlení do majoritní slyšící společnosti. Přátelé má jak mezi slyšícími, tak i mezi neslyšícími.

S ostatními neslyšícími je využíván jako hlavní komunikační prostředek znakový jazyk. S dětmi, hlavně se svými vnoučaty se snaží používat mluvenou řeč. Její řečový projev je dá se říci docela srozumitelný. V řeči se objevuje hypernazalita. Pokud je však rozzlobená, řeč se změní na nekoordinaci nádechu a výdechu a její mluvní projev je zcela nesrozumitelný. Ráda využívá TV teletext.

Matka vede kroužek pro neslyšící děti, kde podnikají různé kulturní, poznávací i odpočinkové výlety. Oba rodiče mají mnoho neslyšících přátel. Často se s nimi scházejí. Jejich srazy probíhají na zahradách u přátel či u nich a někdy se konají až do pozdních nočních hodin.

Otec se také narodil jako neslyšící. Jeho rodiče byli slyšící, ale momentálně již nežijí. Otec se narodil jako třetí dítě a byl velmi rozmazlován. Má dva sourozence, dvě slyšící sestry. Otec je nejmladší. Rodiče se rozvedli, když bylo otci osmnáct let. Matka pracovala celý život jako účetní a otec jako zemědělec. S rodiči se otec dorozumíval pouze na základě odezírání.

Otec navštěvoval speciální mateřskou školu a školy pro jedince se sluchovým postižením. Dětství trávil otec Jakuba na internátní škole speciální. Doma byl jednou za čtrnáct dní, tudíž se komunikace v rodině moc nerozvíjela. Když matka zemřela, výchovu převzala nejstarší sestra. Otec Jakuba na své dětství nerad vzpomíná. V průběhu školních let byl nucen používat orální komunikaci a odezírání. Znakový jazyk se naučil na internátě od svých spolubydlících.

Na středním odborném učilišti se vyučil strojním mechanikem. Internátní pobyt již nebyl zapotřebí. Škola se nacházela v místě jejich bydliště. Z důvodu sluchového postižení je otec v částečném invalidním důchodu. I přes to však pracuje na plný úvazek v kovovýrobě. V zaměstnání je velmi spokojený.

Slovní vyjadřování je pro otce velmi náročné, obtížné a jeho řečový projev je nesrozumitelný. V komunikaci s ostatními neslyšícími využívá znakový jazyk. S Jakubem a vnoučaty využíval z počátku jednoduché znaky a snažil se o verbální sdělování. V komunikaci se vyskytuje stejně jako u matky hypernazalita, občas je nutný překlad od Jakuba nebo starší dcery. Když mluví se slyšícími, snaží se lépe artikulovat, celé vyjadřování je však velmi nesrozumitelné. V komunikaci s manželkou používá znakový jazyk se zvukovým doprovodem. Jinak je otec velmi komunikativní a ze vzájemného nedorozumění si dokáže udělat legraci.

Psané formě rozumí s jistým omezením. U lékaře nepotřebuje tlumočnicka, ani žádný doprovod. Na úřadě často a rád využívá tlumočnických služeb. Často využívá e-mail, TV teletext, jako jeho žena. Oba mají mnoho přátel mezi neslyšícími i mezi slyšícími. Otec využívá centra pro neslyšící, které jsou poblíž jejich bydliště.

Osobní anamnéza

Jakubův příchod na svět neprobíhal zrovna lehce. Celé těhotenství matky bylo velmi rizikové převážně z důvodu vyššího věku matky. Při porodu se Jakub dusil pupeční šňůrou. Lékaři tedy nařídili císařský řez. Celá rodina a hlavně matka se zabývali otázkou, zda bude jejich druhorozené dítě zdravé.

Po narození chlapce bylo nutné obejít všechna možná vyšetření. Ukázalo se, že je Jakub nakonec v pořádku. I přes to, že rodiče už doma měli slyšící, zdravou, patnáctiletou dceru, lékaři nedokázali pochopit, že neslyšícím rodičům, se narodilo další slyšící dítě. Když byli Jakubovi dva roky, vzali ho rodiče k lékařce, která zkoušela, zda reaguje a jak reaguje na zvukové podněty. Malý Jakub byl nejspíš otráven a unaven ze všech vyšetření,

kterými si již prošel. Jakub na lékařčiny podněty ve formě chrastění, tleskání a mluvení vůbec nereagoval. Jakubovi byla diagnostikována hluchota. Rodiče i celé rodina byla velmi zklamaná. Měli v sobě velký zmatek a s touto diagnózou se nechtěli smířit. Jakub byl tedy objednan na další vyšetření k jinému lékaři. Ten řekl, že je dítě v naprostém pořádku.

Charakteristika dítěte

Jakub je veselý chlapec, který rodinnou situaci vnímá velmi statečně. Jediné, co ho velmi mrzí je to, že rodiče nemohou slyšet běžné zvuky, které svět přináší. Na první rok Jakubova života se do domácnosti přistěhovala babička, matčina matka. Babička všem velmi pomáhala, především s návštěvami u lékařů. Dále pomáhala s výchovou Jakuba. Ve čtyřech letech Jakub nastoupil do mateřské školy. Veškerá komunikace probíhala výhradně s babičkou. Matka se snažila se svým synem komunikovat mluvenou řečí, její projev byl docela srozumitelný, ale její mateřský jazyk byl znakový jazyk. V mateřské škole se Jakubovi velmi líbilo, v kolektivu byl oblíbený, jen občas nechápal některé životní situace, které malé dítě, bez toho aniž by mu je někdo vysvětlil, nechápe. Často se ptal rodičů na nové věci. Stalo se však, že rodiče nerozuměli, na co se ptá, nebo danou věc, nedokázali bez babičky vysvětlit.

Ve čtyřech letech začal Jakub své rodiče sledovat, jak spolu komunikují pomocí znakového jazyka. Jakub pár znaků „odkoukal“. Znakový jazyk bez problému ovládal už kolem sedmého roku.

Před nástupem do první třídy musel Jakub navštívit dětského psychologa kvůli školní zralosti. Psycholog zjistil, že některé schopnosti má Jakub vyvinuté jako šestileté dítě a některé jako čtyřleté dítě. Proto byl nutný odklad školní docházky. Ve škole Jakub prospíval s vyznamenáním, byl oblíben a třídní učitelkou neustále chválen. Na základní škole si začal uvědomovat, že má odlišné rodiče. Často se stávalo, že se ho ostatní děti ptaly, proč na ně jeho matka ukazuje, proč má nesrozumitelnou mluvu a co to dělá neustále s rukama. Jakubovi začalo vadit, že nemůže na svou matku zavolat nebo když rodiče něco chtěli, musel hned přiběhnout. Jakub si začal uvědomovat, že se s ní rodiče vůbec neučí, že s veškerým učivem musí bojovat sám. Když bylo nejhůř, pomohla s učením babička. Na druhém stupni základní školy si Jakub začal uvědomovat, že sluchové postižení rodičů má i nějaké východy. Věděl, že když přinese domů poznámku, rodiče budou chtít vysvětlení, které si bude moci snadno upravit podle svých představ. Proto se velmi často stávalo, že

Jakub si vše upravoval a rodičům lhal. Jednotlivé známky a problémy ve škole začal zlehčovat.

Jeho velkým koníčkem je poslouchání hudby. Všichni jeho spolužáci mají doma přehrávače a on ho chtěl také. Bohužel to rodičům přišlo zbytečné a nedůležité. Nakonec mu babička koupila rádio. Jakub byl spokojený a začal poslouchat hudbu ovšem tak hlasitě, jak jen on chtěl. Často u nich zvonili sousedi, že ruší noční klid. Když neposlouchal hudbu, veškerý volný čas trávil venku a domů se vracel velmi pozdě. Prý to má výhodu, když rodiče neslyší chrastění klíče v zámku.

Jakub má velmi rád hudbu a hodně se v ní vyzná. Během mé návštěvy se chlubil novými „cédéčky“, představoval jednotlivé skupiny a styly hudby. Prý plánuje založit kapelu.

Kolem puberty se začalo chování Jakuba zhoršovat. Začal narážet na to, že jeho život je jiný, než mají jeho vrstevníci. Veškeré věci týkající se úřadů, dopisů, vyřizování veškerých věcí a návštěv u lékařů musel zařizovat Jakub. To co běžně zařizují rodiče, měl na starost Jakub. Dá se říci, že tomu je tak i dnes. Často musel vše rodičům vysvětlovat, se vším pomáhat a být vždy takzvaně „po ruce“. Tyto zkušenosti ho však naučili mnohemu rozumět, vše rychle pochopit a hlavně se umět správně rozhodovat. V rodině tedy docházelo k tomu, že Jakub musel neznámé věci vysvětlovat rodičům, přitom by to mělo být naopak, jak sám tvrdí.

Jakub je velmi sečtělí a rozumný mladý hoch. Svůj volný čas rád tráví sportem. Pokud není venku a nehraje třeba fotbal, poslouchá domů hudbu a skládá své písně. Hraje na kytaru, bicí a snaží se zpívat.

Jakubovi bylo tento rok šestnáct let a studuje střední zdravotnickou školu. Ve škole se mu velmi líbí. Nejvíce se těší na praxi do nemocnice, kde bude moci pomáhat nemocným lidem. Nyní Jakub prochází stydlivým obdobím, kdy nechce na veřejnosti s rodiči znakovat. Toto období však statečně překonává. Vadí mu, když na něj otec zavolá nesrozumitelnou mluvou, proto radši znakuje.

Jakub má mnoho přátel, spíše mezi slyšícími spolužáky ve škole. Svě rodiče má rád. Svěřil se mi, že ho trápí, co budou bez něj rodiče dělat, až se odstěhuje a najde si partnerku. Je vidět, že se Jakub vůči rodičům cítí velmi zodpovědně.

Vývoj motoriky

Vývoj jemné i hrubé motoriky probíhal v naprosté normě. Od malička rád skládal stavebnice, stavěl kostky, skládal puzzle. První kroky se objevily v devátém měsíci. V jednom roce dokázal chodit bez přidržování.

V mateřské škole měl menší problém se zapínáním knoflíků a zavazováním tkaniček. Tento problém se vyskytl spíše kvůli zbrklosti a rychlosti Jakuba.

Jakub je velmi obratný, pohybově nadaný. Neustále pobíhá, poskakuje. Má velmi rád pobyt venku a procházky do přírody. Je zručný. Umí hrát na několik hudebních nástrojů.

Komunikace v rodině

Jak již bylo uvedeno výše, o veškerou komunikaci se z počátku starala babička. Jakub byl velmi všímavé dítě a sledoval, jak se spolu doma rodiče baví. Pomocí náhodného učení se toho hodně naučil. Když začal ovládat znakový jazyk velmi dobře, probíhali návštěvy např. u lékaře a následná komunikace tak, že lékař napsal matce informaci na kousek papíru, nebo ji Jakub přetlumočil. Způsob komunikace tedy probíhal jen ve formě znakového jazyka. Matka se v útlém věku syna snažila o mluvenou řeč, které byla z části srozumitelná, ale Jakub se styděl, že matčin hlas zní zvláštně, proto Jakub matce řekl, že je pro ni znakový jazyk přirozený, tak ať pouze znakuje. Otcův řečový projev je nesrozumitelný, takže používal pro svou komunikaci výhradně znakový jazyk. Z počátku se snažil Jakub odezírat, co matka říká, ale sám uznal, že znakový jazyk je pro ně lepší a pohodlnější. Dodnes když s někým mluví, upřeně se mu kouká na ústa, jako by chtěl odezírat.

Mluvenou řečí Jakub komunikuje hlavně s babičkou, s kterou má velmi hezký vztah. Občas se stane, že při mluvení používá jednoduché znaky. Toto se děje spíše v soukromí. Než na veřejnosti. Se slyšícími spolužáky komunikuje mluvenou češtinu. Jelikož rád čte, má velmi bohatou slovní zásobu. Spolu s rodiči se pravidelně setkává s neslyšícími a vidí v tom velkém pozitivum, že umí znakovat. Mrzí ho, že nemůže rodičů zatelefonovat, když je pryč. Jakub mi sdělil, že si nepřijde, že by žil v tiché domácnosti. S úsměvem dodává, že se s rodiči občas pohádá, jako je to v každé rodině. Během znakování na sebe i křičí.

Z počátku časté tlumočení Jakubovi velmi vadilo. Dnes rodičům zakazuje, aby si sjednávali tlumočnicka. Chce dokázat, že to zvládne a touží, aby byli rodiče pyšní. Dle

mého názoru se Jakub hodně identifikoval se světem neslyšících. Dokonce měl i jednu neslyšící partnerku.

Rozumové schopnosti

Stejně jako u předchozích dívek, Natálie a Denisy, ani Jakubovi rodiče nevyhledali žádného odborníka, který by zhodnotil Jakubův intelekt. V mateřské škole Jakub patřil mezi bystré, zvědavé a chytré děti. Občas byl netrpělivý a zbrklý. Na základní škole patřil mezi žáky, které prospívali s vyznamenáním. Jelikož Jakub velmi rád čte, má rozšířené obzory v literatuře, technice i biologii. Rád se věnuje hudbě, sám píše testy, které jsou procítěné a originální. Od malička rozvíjel komunikaci převážně s babičkou, které ho naučila spoustu nových věcí. Ve svém dalším vzdělávání by se chtěl věnovat pomáhajícím profesím.

Vývoj řeči

Jakub si začal osvojovat mluvenou řeč pomocí slyšící babičky, která se v jeho raném věku starala o vývoj a výchovu. Díky neslyšícím rodičům si osvojil znakový jazyk. Ve třech letech byla Jakubova výslovnost nepřesná a ještě nedokonalá. Stávalo se, že hlásky komolil, či vyměňoval za jiné. Během čtvrtého a pátého roku dětská patlavost vymizela. Řeč byla plynulejší, artikulačně, intonačně i rytmicky správná. Ve čtyřech letech si začal osvojovat základy znakového jazyka. Vše proběhlo pomocí nápodoby. Chlapec neabsolvoval žádné logopedické vyšetření, pouze vyšetření u dětského psychologa kvůli školní zralosti. V šesti letech znal zhruba pět až šest tisíc slov.

Jakub je o patnáct let mladší než jeho sestra, tudíž byl rodiči velmi opečovávaný a rozmazlovaný. Řeč se správně vyvíjela a rozvíjela, jelikož rodiče i babička vytvořili Jakubovi takový prostor, aby se mohl rozvíjet jako plnohodnotné slyšící dítě, ale také aby vstupoval a poznával svět neslyšících. Babička si společně s Jakubem zpívala, tleskali do rytmu, na procházce mu ukazovala dění kolem nich, pojmenovávali spolu nové předměty, četli si spolu a hráli naučné hry.

Poté, co se Jakub stal „tlumočnickem“ rodiny, musel jednat s lékaři a úředníky, velmi rychle dospěl. Jeho mluvený projev se zlepšil. Komunikace ve znakovém jazyce je na velmi vysoké úrovni. Jakub vyrůstal v dvojjazyčném prostředí a sám se považuje za bilingvní dítě. Komunikaci ve formě znakového jazyka staví na stejnou příčku, jako je jeho mateřský, český jazyk.

Řečové schopnosti

Jakub je velmi inteligentní chlapec. Co se týče mezilidských vztahů, nemá problém s navazováním nových kontaktů. Na komunikaci s cizími lidmi je zvyklý, jelikož rodiče doprovází na různá setkání a jednání, kde působí jako tlumočník. Poslední dobou tráví více času mezi dospělými. Zná mnoho cizích termínů, kterým rozumí a dokáže je vysvětlit. Téma hovoru dokáže udržet. Pokládá smysluplné otázky a vyslechne si názory ostatních. Je velmi komunikativní, není stydlivý a rád hovoří o své kapele, kterou podle svých přání již brzy založí. S rodiči komunikuje pouze ve znakovém jazyce, ale každý den, když přijde ze školy, rád matce i otci vypráví, jak se celý den měl, co dělal a co ve škole probírali. Popřípadě vyprávění doplní nějakou vtipnou historkou, která se ten den udála.

Ve svém volném čase skládá písně, které dokáže zahrát na kytaru, na kterou hraje již deset let. Má hudební sluch a nemá problém zahrát cokoli, na jakýkoli hudební nástroj.

Veškeré roviny řeči jsem zhodnotila jako nenarušené. Jakubova slovní zásoba je rozvinuta díky velkému množství zájmů, které má. Mluvní projev je vyzrálý, dokonce bych chlapce ohodnotila na vyšší věk. Spisovný jazyk používá pouze ve škole, s přáteli či s babičkou mluví hovorovou češtinou. Jakub nenavštívil žádné logopedické vyšetření, není potřeba, jeho výslovnost je zcela bezchybná.

Shrnutí případové studie 3

Jakub je veselý chlapec, který celkovou situaci v rodině vnímá velmi statečně. Je mu velmi líto, že rodiče nemohou slyšet běžné zvuky. Matka se snažila s Jakubem komunikovat mluvenou řečí, její projev je docela srozumitelný, ale hlas zní zvláště, tudíž ji Jakub poprosil, ať pouze znakuje. Svě první znaky Jakub odkoukal od rodičů. Kolem sedmého roku ovládal znakový jazyk zcela bez problémů. Na základní škole si začal uvědomovat, že má odlišné rodiče. Vadilo mu, že nemůže s rodiči telefonovat a že s veškerým učivem si musí poradit sám. Postupem času si začal uvědomovat, že sluchové postižení rodičů má i nějaké výhody. Poznámky ze školy si upravoval podle svých potřeb, rodičům lhal a vše zlehčoval. Hlasitou hudbou rušil noční klid a domů chodil velmi pozdě. Chování Jakuba se začalo velmi zhoršovat. Veškeré věci týkající se úřadů, lékařů a vyřizování musel zařizovat Jakub, který sloužil jako tlumočník rodičů. Tyto zkušenosti ho naučily mnohému rozumět a nevadí mu to. Sám rodičům zakazuje, aby si sjednávali jiného tlumočníka. Nyní prochází Jakub stydlivým obdobím, kdy nechce na veřejnosti znakovat.

Nejvíce ho trápí, co bude s rodiči, až se odstěhuje, za rodiče cítí velkou zodpovědnost. Při mluvení občas použije jednoduché znaky. Jakub se identifikoval se světem neslyšících, dokonce měl i jednu neslyšící partnerku.

4.7 Závěry výzkumného šetření a diskuze

Tři případy, tři pohledy na problematiku, tři rozdílné názory. Po nahlédnutí do třech životních osudů slyšících dětí neslyšících rodičů zjistíme, že první dvě případové studie by si mohly být podobné, jelikož se jedná o sestry, avšak není tomu tak.

Znakový jazyk se Denisa i Natálie učily od raného věku. Denisa si začala první znaky osvojovat sama, aniž by ji rodiče nutili. Jelikož otec dívek ohluchl po desátém roce života, osvojil si mluvený jazyk i s gramatikou. Při komunikaci se svými dětmi používá mluvení, znakování a spoléhá na odezírání. Matka je prelingválně neslyšící, ale byla vychovávána v slyšícím prostředí orální metodou, tudíž s děvčaty komunikuje smíšeným způsobem. Komunikační bariéru však rodiče pocítují především v komunikaci s Natálií. Specifické situaci se vyhýbá a nechce s rodiči kvalitně komunikovat. Denisa hovoří s matkou i otcem pomocí znakového jazyka, s tím rozdílem, že otec ji odpovídá mluvenou řečí, matka převážně znakováním. Znakový jazyk Denisy je na velmi dobré úrovni.

Natálie s rodiči komunikuje příliš rychle, tudíž se rodičům nedaří odezírat a dochází k problémové situaci. Její komunikace probíhá pouze mluveným jazykem, znakový jazyk nepoužívá. Komunikovat pomocí jazyka rodičů ji nebaví a vadí ji, že jsou rodiče neslyšící.

Rodiče dívek považují český jazyk za svůj mateřský jazyk, jelikož matka vyrůstala ve slyšícím prostředí a otec do deseti let slyšel.

Jakub situaci svých neslyšících rodičů vnímá velmi zodpovědně. O své rodiče se stará např. tím, že působí jako tlumočník se slyšící společností. Jediné co mu vadí, je to, že rodiče nemohou slyšet okolní zvuky, nemohou telefonovat a pokaždé, když na Jakuba zamávají, musí přijít. Oba rodiče jsou prelingválně neslyšící a jejich mateřský jazyk je jazyk znakový. Jakub plně ovládá znakový jazyk od sedmi let. Na druhém stupni základní školy začal Jakub využívat to, že jsou rodiče neslyšící a jeho výchova byla v té době velmi složitá. Toto období lhaní a podvádění však pominulo a Jakub se zcela se identifikoval se světem Neslyšících.

Obě rodiny se nevyhnuly pomoci z vnější. Většinou se jednalo o slyšící prarodiče, které dohlíželi na vývoj dětí. Rodiny využívaly pomoc převážně v raném věku dětí. Všechny tři děti hovořily, že jsou ovlivněny rodinnou situací, ať už pozitivně v případě Denisy a Jakuba, tak negativně v případě Natálie. Vliv kultury Neslyšících je patrný převážně u Jakuba, který vnímá dva světy, ve kterých žije naprosto stejně plnohodnotně. Kulturní přenos proběhl v druhé rodině z důvodu zájmu rodičů, Jakub převzal jejich postoje a názory, tudíž se také řadí ke kultuře Neslyšících. Sestry v první rodině jsou

obeznámeny s touto kulturou, ale nechtějí se zařazovat, Denisa částečně ano, Natálie nikoli.

Bylo velmi zajímavé pozorovat, jak je Jakub a částečně i Denisa, schopni plynule přecházet z jednoho způsobu komunikace do druhého v závislosti na tom, s kým právě hovoří.

Při vzájemné komunikaci s tzv. „CODA“ dětmi se potvrdilo, že jsou zvyklé více než ostatní slyšící děti při komunikaci vyžadovat oční kontakt, druhé osoby při komunikaci více sledují a využívají prvky neverbální komunikace, především doteky před zahájením hovoru. Na kvalitní rozvoj jejich mluveného jazyka mělo vliv jistě to, že byly děti od raného věku v kontaktu několik hodin denně se slyšícími prarodiči a později se staly součástí dětské kolektivu v mateřské škole, což mělo na jejich komunikační kompetence jistě kladný vliv.

První rodina se vyjadřuje smíšeným způsobem, znakováním i mluvením. V této rodině byla zjištěna snížená komunikace mezi rodiči a mladší dcerou Natálií. Jejich dorozumívání je omezeno na požadavky a sdělování např. o chodu domácnosti. Natálie tvrdí, že rodiče o ní nic nevědí.

V druhé rodině je preferován znakový jazyk. Mezi Jakubem a rodiči se zmínil výskyt nedorozumění a rodina spolu vzájemně komunikuje a jedná. Žádné komunikační překážky nebyly shledány. Jakub utvrzuje předpoklad, že děti neslyšících rodičů jsou předčasně mentálně vyspělé.

Hlavním cílem bylo popsat vzájemné soužití, převážně komunikaci slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči, tento cíl považuji za splněný. I přes to, že obě dívky vyrůstaly ve stejné rodině a měly naprosto stejné podmínky k osvojení mluvené řeči a znakového jazyka, jazykový a komunikační přenos proběhl pouze u Denisy a Jakuba. Natálie se stále brání proniknutí do světa Neslyšících a odmítá komunikaci pomocí znakového jazyka, třeba se postupem věku této komunitě přiblíží, tento dílčí cíl považuji za splněný.

Skutečnost, která měla vliv na zavedení a upřednostnění určitého komunikačního prostředku, u většiny to byl znakový jazyk, byla skutečnost, že rodiče tento způsob komunikace uznávají daleko více, než mluvený jazyk. Tento způsob však dětem nevnucovali. Dvě ze tří dětí tento způsob komunikace přijaly převážně proto, aby si s rodiči lépe rozuměly, nedocházelo k nedorozumění a jejich vztah nebyl narušen tím, že si nerozumí. Natálie znakový jazyk prozatím neuznává jako plnohodnotný jazyk, kterým by mohla komunikovat. Mohu dodat, že je dílčí cíl splněn.

Kulturní přenos proběhl pouze u Jakuba. Rodiče dívek nenavštěvují žádné organizace určené neslyšícím.

Problém vidím v tom, že velmi mladé děti musí tlumočit svým rodičům. Jakub ani Denisa tuto situaci necítí jako příkoří. Bylo by lepší, kdyby veškeré dorozumívání neslyšících se slyšícími probíhal prostřednictvím tlumočnicka. Realita je však jiná a záleží na rodičích, jak se k problému postaví. Neslyšící rodiče jsou z velké části závislí na svých dětech. Slyšící děti neslyšících rodičů mají jiné dětství, než děti slyšících rodičů. I přes mnohé překážky mohou být tyto děti obohaceny. Natálie nahlíží na své rodiče jako na „neplnohodnotné“ členy většinové společnosti. Velmi vnímá odlišnost rodičů a celkovou situaci. Denisa a Jakub tento postoj nemají.

„Nikdo neumí být dokonalý a bez chyb. To, že jsou rodiče neslyšící, jim na rodičovské roli nijak neubírá. Dokážou být stejně dobří, a dokonce lepší než mnozí slyšící rodiče.“ (Procházková, 2004, s. 17).

Závěrem je tedy možné konstatovat, že provedený výzkum odhalil několik nových informací a především situací, které jsou specifické právě pro slyšící děti neslyšících rodičů.

Závěr

Bakalářská práce se zabývá komunikací slyšících dětí s jejich neslyšícími rodiči. Práce se věnuje náhledu do rodin, jejich odlišné komunikaci a komunikačnímu přenosu ve vybraných zkoumaných rodinách. Porovnáváním rodin je vysvětlen rozdíl komunikačního prostředku, má přiblížit v rodinách klady a zápory vybraného sdělovacího prostředku a dorozumívání mezi rodiči a jejich potomky.

Bakalářská práce se snaží rozšířit povědomí o problematice rozvoje řeči slyšících dětí, které vyrůstají ve specifickém prostředí – s neslyšícími rodiči. Byla bych velmi ráda, kdyby moje bakalářská práce přiblížila problematiku jazykového a kulturního přenosu v neslyšících rodinách, které mají slyšící děti. Mnoho lidí si nedokáže představit, jak se tyto děti naučí kvalitně mluvit. Někteří se domnívají, že je jejich vývoj řeči opožděný. Tyto názory však pramení pouze z nevědomosti. I já sama jsem během zpracování bakalářské práce přicházela na nové věci, které jsem si díky zpracování uvědomila.

Problematika slyšících dětí a jejich neslyšících rodičů je velice složitá. Každá rodina řešila svou komunikaci jinak, tak jak myslela, že je to pro dítě nejlepší. Bylo velice zajímavé poslouchat příběhy těchto rodin a nahlížet do jejich životů. Rodina je velmi důležitým místem pro dítě, zde se začíná učit všemu jak komunikaci, tak budování mezilidských vztahů. Nejdůležitějším vztahem pro dítě je však vztah s matkou.

Dle mého názoru se v práci ukázaly totožné vlastnosti a rysy slyšících dětí z neslyšících rodin, alespoň ve dvou případech. Také si myslím, že se prokázalo, že neslyšící rodiče dokáží předat svým slyšícím dětem to, co slyšící rodiče. Pro mě samotnou bylo velkým přínosem převážně zjištění, že každé sledované dítě má různé zkušenosti, každé vnímá situaci svých neslyšících rodičů a vlastně i svou situaci odlišným způsobem. Názory dětí na určité skutečnosti se také různily. Ve dvou ze tří případů se mi potvrdilo pozitivní vnímání komunity Neslyšících ze strany slyšících dětí. Další prokázanou skutečností bylo to, že každé dítě ovládá v různé míře znakový jazyk.

Hlavní a prvotní cíl bakalářské práce byl dle mého názoru naplněn a předán v ucelené podobě. Podle mého názoru se této problematice slyšících dětí a jejich neslyšícím rodičům věnuje velmi málo autorů a není tomu věnována dostatečná pozornost. Slyšící děti neslyšících rodičů se setkávají se dvěma světy. Se společností Neslyšících, tak se společností slyšících. I toto má velký dopad na jejich osobnost po všech stránkách. Celkově se zdají slyšící děti neslyšících rodičů celkově samostatnější a v jistém směru daleko dříve dospívají. Tento jev by si však zasloužil daleko hlubší analýzu.

Doufám, že má práce bude přínosem pro další studenty speciální pedagogiky a přispěje tak k jejich lepší orientaci v dané problematice. Získané informace by dále mohly sloužit pro potřeby současných i budoucích sluchově postižených rodičů.

Seznam použité literatury

1. BEDNÁŘOVÁ, J., ŠMARDOVÁ, V. *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. Brno: Computer Press, a.s., 2008. ISBN 978-80-251-1829-0
2. DOLEJŠÍ, P. *Jak se naučit správně vyslovovat: Populárně naučná příručka pro rodiče dětí s vadami výslovnosti*. Humpolec: Nakladatelství a vydavatelství Pavel Dolejší, 2004. ISBN 80-86480-35-6
3. DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie*. Praha: Grada, 1999.
4. FREEMAN, D. R. *Tvé dítě neslyší? Průvodce pro všechny, kteří pečují o neslyšící děti*. Praha: Federace rodičů a přátel sluchově postižených, 1992.
5. GAVELČÍKOVÁ, S. *Bilingvismus*. In Ticho [online]. [cit. 2015 – 02 - 15]. Dostupné na: <http://www.ticho.cz/clanky.php?key=514>
6. GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000, 207s. ISBN 80-85931-79-6.
7. GROSJEAN, F. (1992). *The bilingual & The bicultural person in the hearing & in the Deaf World. Sign Language Studies*, 77(1), 307-320.
8. GULOVÁ L., ŠÍP R. *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Grada, 20013. ISBN 978-80-247-4368-4
9. HENDL, J. (2005). *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
10. HINTNAUS, L. *Člověk a rodina. Smysl a funkce rodiny*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 1998. 95 s. ISBN 80-7040-315-2.
11. HORÁKOVÁ, R. *Surdopedie*. Brno: Masarykova universita, 2011. ISBN 978-80-7315-225-3
12. HORÁKOVÁ, R. *Sluchové postižení: úvod do surdopedie*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80262-0084-00
13. HORÁKOVÁ, R. *Uvedení do surdopedie*. In PIPEKOVÁ, J. (ed.). *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-120-0.
14. HORÁKOVÁ, R. *Uvedení do Surdopedie*. In PIPEKOVÁ, J. et al. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-198-0
15. HRONOVÁ, A., MOTEJZÍKOVÁ, J. *Raná komunikace mezi matkou a dítětem*. Praha: FRPSP, 2002, 67s.
16. HRUBÝ, Jaroslav. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu 2. díl*. Praha: Septima, 1998. ISBN 80-7216-075-3

17. HRUBÝ, J. *Velký ilustrovaný průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu II*. Praha: FRPSP, 1998, 321s. ISBN 80-7216-075-3.
18. HRUBÝ, J.: *Průvodce neslyšících a nedoslýchavých po jejich vlastním osudu I*. 1. vyd. Praha: SEPTIMA - FRPSP, 1997. 240 s. ISBN 80-7216-006-0.
19. JABŮREK, J. *Bilingvální vzdělávání neslyšících*. Praha: Septima, 1998. ISBN 80-7216-052-4
20. JANOTOVÁ, N., ŘEHÁKOVÁ, K. *Surdopedie: komunikace sluchově postižených I*. Praha: Univerzita Karlova, 1990. ISBN 80-7066-004-X
21. KLENKOVÁ, J. *Logopedie*. Praha: Grada Publishing a.s., 2006. ISBN 80-247-1110-9
22. KLENKOVÁ, J. *Kapitoly z logopedie I*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-88-547
23. KRAHULCOVÁ, B. *Komunikace sluchově postižených*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80 246-0329-2
24. KUTÁLKOVÁ, D. *Vývoj dětské řeči krok za krokem*. Praha: Grada publishing, a.s., 2006. ISBN 80-247-1026-9
25. LECHTA, V. a kol. *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál, s.r.o., 2003. ISBN 80-7178-801-5
26. LEJSKA, M. *Poruchy verbální komunikace a foniatrie*. Brno: Mikada, 2003. ISBN 80-7315 038-7
27. MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1995.
28. MICHALÍK, J., BŮŽEK, A. *Informatorium (nejen) o právech dítěte*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. 170 s. ISBN 80-244-0054-5.
29. MILLER, A. *Dětství je drama: hledání cesty k pravému já*. Praha : Lidové noviny, 2001. 91 s. ISBN 80-7106-090-9.
30. POTMĚŠIL, M. *Úvodní stati k výchově a vzdělávání sluchově postižených*. Praha: Fortuna, 1999. ISBN 80-7168-744-8
31. PRESTON, P. *Mother father deaf: living between sound and silence*. 5. vyd. USA: Harvard College, 2001. ISBN 0-674-58748-0
32. REDLICH, K. *CODA – slyšící děti neslyšících rodičů*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka, o.s., 2008. ISBN 978-80-87153-97-0 (DVD, ISBN 978-80-87153-03-1, 978-80-87153-01-7, 978-80-87153-02-4)
33. PROCHÁZKOVÁ, V. *Rodiče a děti*. Gong, 2004, roč. 1, 2, 3, č. 7 - 8.
34. SKÁKALOVÁ, T. *Uvedení do problematiky sluchového postižení*. Hradec Králové: Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové, 2011. ISBN 978-80-7435-098-6

35. SOLOVJEV, I. M. *Psychologie neslyšících dětí*. 1. vyd. Praha: SPN, 1977. 307 s.
36. STRNADOVÁ, A. *Komunikace I*. Ticho.cz [online]. 2002 [cit. 2015-02-15]. Dostupný z
WWW:<<http://www.ticho.cz/clanky.php?key=381&kkk=8a6099c277e0137ceca3e994ec692ee&limn=7&limc=0&sclkat=novinky&cclaut=&cclkat=&cclser=4&ccltem=>>.
37. VYŠTEJN, J. *Dítě a jeho řeč*. Beroun: Baroko & Fox, 1995. ISBN 80-85642-25-548

Internetové zdroje

1. Středisko rané péče Tamtam [online]. 2007, [cit. 2015-02-14] Dostupné na WWW:
http://www.tamtam-praha.cz/o_nas_vitame-vas.html
2. Televizní klub neslyšících [online]. [vysíláno dne 20. 3. 2005], [cit. 2015-02-15]
Dostupné na:
WWW:<http://cektelevize.cz/vysilani/1096066178televizniklubneslysicich/20556222180003-20.03.2005-08:40.html?from=80>
3. Televizní klub neslyšících [online]. [vysíláno dne 8. 4. 2007], [cit. 2015-02-13]
Dostupné na WWW: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/207562221800019-televizni-klub-neslysicich/>
4. Televizní klub neslyšících [online]. [vysíláno dne 19. 12. 2007], [cit. 2015-02-13]
Dostupné na WWW:<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/207562221800016-televizni-klub-neslysicich/>
5. Ticho.cz, Znakovka.cz [online]. GAVELČÍKOVÁ, S. *Slyšící děti v neslyšící rodině a znakový jazyk*. 2006, [cit. 2015-02-15] Dostupné na WWW:
<http://www.ticho.cz/clanky.php?key=681>